

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ

«АУДИТ» КАФЕДРАСИ

БАБАХАНОВА САОДАТ АКМАЛ ҚИЗИ

**“ ТРАНСПОРТ ТАШКИЛОТЛАРИДА МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАР
ҲИСОБИ ВА АУДИТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ”**

**5340900-“Бухгалтерия ҳисоби ва аудит” таълим йўналиши
бўйича бакалавр даражасини олиш учун**

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

“ҲИМОЯГА ТАВСИЯ ЭТИЛАДИ”

“Аудит” кафедраси мудири

_____ И.Н.Қўзиев

“ ” _____ 2014

Илмий раҳбар: _____ С.Н.Абраева

“ ” _____ 2014

Тошкент-2014

МУНДАРИЖА:

КИРИШ	2
I-БОБ	Иқтисодиётни модернизациялаштириш шароитида транспорт ташкилотларида молиявий натижалар ҳисоби ва аудитини ташкил этишнинг назарий асослари 8
1.1	Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар шаклланиши ва улар ҳисобининг мақсад ҳамда вазифалари 8
1.2	Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитини ташкил этишнинг аҳамияти, вазифалари ва маълумот манбалари 18
II-БОБ	Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар ҳисобини ташкил этиш ва уни такомиллаштириш йўналишлари 25
2.1	Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар шаклланиши ва улар ҳисобини ташкил этиш масалалари 25
2.2	Транспорт ташкилотларида якуний молиявий натижани ҳисобга олиш ва уни такомиллаштириш масалалари 36
III-БОБ	Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитининг амалий жиҳатлари 49
3.1	Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитини режалаштириш хусусиятлари 49
3.2	Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитини ўтказиш тартиби ва уни мукаммаллаштириш йўналишлари 55
	ХУЛОСА 68
	Фойдаланилган адабиётлар рўйхати 73

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини ривожлантириш, уларнинг молиявий ҳолатини яхшилаш бугунги куннинг долзарб масалалари қаторига киради. Модернизациялаш жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг салбий таъсирларини олдини олиш, иқтисодиётни тадрижий ривожлантиришнинг муҳим омили ҳисобланади. Бу борада Президентимиз И.А.Каримовнинг мамлакатимизни 2013-йилда ижтимоий-иқтисодий ривожланиш якунлари ва 2014-йилга мулжалланган устувор йуналишларга бағишланган маърузаларида таъкидлаганларидек «Биз утган йилда мамлакатимизнинг иқтисодий ва ижтимоий соҳаларда мутаносибликка эришгани, модернизация ва диверсификация ҳисобидан юқори суръатлар билан ривожланганини қайд этамиз.... Бу давр мобайнида мамлакатимиз ялпи ички маҳсулоти 8 фоизга усди, саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажми 8,8 фоизга, кишлоқ хужалиги 6,8 фоизга, чакана савдо айланмаси ҳажми 14,8 фоизга ошди»¹. Юртбошимиз айтиб утганларидек “сармоясиз тараққиёт йук, ишлаб чиқаришни ва умуман, мамлакатимизни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилашни инвестицияларсиз тасаввур этиб бўлмайди... Шу боисдан 2013-йилда узлаштирилган капитал қуйилмалар ҳажми 13 миллиард долларни ташкил қилган, бу утган йилга нисбатан 11,3 фоизга қупдир”².

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг салбий таъсирларини бартараф этишда, иқтисодиётни модернизациялаш жараёнида хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш, молиявий ҳолатини яхшилаш, улар оладиган фойдасини ошириш муҳим аҳамият касб этади.

Ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, маҳсулот таннархини пасайтириш, кооперация алоқаларини кенгайтириш, мамлакатимиз ишлаб чиқарувчилари маҳсулотларига ички талабни рағбатлантириш ҳисобига

¹ Каримов И.А. Мамлакатимизни 2013-йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2014-йилга мулжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йуналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси 18.01.2014 й.

² Каримов И.А. Бош мақсадимиз – кенг куламли ислохотлар ва модернизация йулини қатъият билан давом эттириш “Халқ сузи” газетаси 18.01.2014 й.

хўжалик юритувчи субъектларнинг оладиган фойдаси ошиши таъминланади.

Маълумки транспорт тармоғи республикаимиз иқтисодиётида ўзининг муҳим ўрни ва салмоғига эга бўлиб, мазкур жараёнда тармоқда фаолият кўрсатаётган транспорт ташкилотларининг ҳиссаси асосий аҳамият касб этмоқда ва бу соҳани ривожлантириш бўйича давлатимиз томонидан амалга оширилаётган ислохотлар ва уларнинг натижаларини алоҳида таъкидлаш жоиздир. Бу фикримизга мисол сифатида “2013 йилда йўл-транспорт ва муҳандислик-коммуникация инфратузилмаларини қуриш ва реконструкция қилиш ишлари юқори суръатлар билан олиб борилди.

Ўзбекистон миллий автомагистрали таркибига қирадиган автомобиль йўлларини қуриш ва реконструкция қилиш ишлари изчил давом эттирилди. Масалан, умумий фойдаланишдаги 530 километрлик автомобиль йўли қурилиб, реконструкция қилинди. Тўрт қаторли Ғузор-Бухоро-Нукус-Бейнов автомобиль йўлининг 141 километрлик тармоғини цемент-бетон билан қоплаш, тўрт қаторли Тошкент-Ўш автомобиль йўлининг Қамчиқ довони орқали ўтадиган 18 километрлик қисмида асфальт-бетон ётқизиш ишлари амалга оширилди, ана шу йўлнинг Қўқон шаҳрини айланиб ўтадиган 15 километрлик тармоғи, шунингдек, Тошкент айланма йўлининг янги йўналиши барпо этилди ҳамда Бухоро шаҳридаги ҳалқа йўлда йўл ўтказгич қурилиши якунига етказилди. Мазкур лойиҳаларни амалга ошириш учун ўтган йили Республика йўл жамғармаси ва халқаро молия институтларининг 565 миллион доллар қийматидаги маблағлари жалб этилди.

2013 йилда темир йўл транспорт коммуникацияларини янада ривожлантириш бўйича ишлар жадал олиб борилди. Йил давомида ушбу мақсадлар учун 477 миллион доллар қийматидаги капитал қўйилмалар йўналтирилди. Бу, ўз навбатида, 240 километрлик темир йўл тармоқларини модернизация қилиш, ўз кучимиз билан 550 та юк ва 30 та йўловчи ташийдиган вагон ишлаб чиқариш имконини берди³”

³ “2014 йил юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, ўзини оқлаган ислохотлар стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади” номли Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг 2013 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ҳамда 2014 йилга

Ҳозирги иқтисодий шароитда иқтисодиёт тармоқларидаги корхоналарнинг фаолиятида асосий кўрсаткич улар фаолиятининг молиявий натижаси - фойда ҳисобланади. Фойда миқдорининг ошиб бориши иқтисодий субъектнинг молиявий барқарорлигини ошириш, рентабеллик кўрсаткичларининг яхшиланишига олиб келади. Инқирозга қарши чоралар дастурининг ижроси ўлароқ, республикамизда хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий натижаси ижобий томонга ўзгариб, улар оладиган фойдаси ошиб бормоқда. Дарҳақиқат, корхона ихтиёрида қоладиган маблағнинг кўпайиши, фойда ҳажмининг ошиши хўжалик юритувчи субъектларнинг ишлаб чиқариш фаолиятини кенгайтиришга имкон бермоқда.

Молиявий натижалар хусусидаги ахборотлар корхона бошқаришда муҳим аҳамият касб этади. Бундай ахборотлар турли фойдаланувчилар учун кенг қўлланилади ва бошқарув қарорларини қабул қилишда, албатта, инобатга олинади. Аммо кейинги йилларда бухгалтерия ҳисобида молиявий натижалар турли кўрсаткичларининг шаклланишида методологик муаммолар юзага келмоқда.

Хўжалик юритишнинг замонавий шаклларида, транспорт ташкилотларида бошқарувнинг янги шакл ва усулларида молиявий натижа хусусида ахборотларни шакллантириш ва тақдим этиш бухгалтерия ҳисоби тизимининг муҳим вазифаларидан биридир. Транспорт ташкилотларида фойда ва харажатларни халқаро стандартлар асосида тан олишга бўлган ёндашувлар, фойдани хусусий капиталнинг муҳим таркибий қисми сифатида эътироф этилиши молиявий натижаларни бухгалтерия ҳисобида акс эттириш услубиятини такомиллаштиришни талаб этади. Бу, ўз навбатида, молиявий натижалар ҳисобининг чегаралари кенгайиши жараёнида кўпгина услубий муаммоларни ҳал этишни тақозо этмоқда.

Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар шаклланиши ва тақсимланишининг тўғрилигини таъминлашда аудитнинг ҳам алоҳида ўрни

мавжуд. Аудиторлик текшируви орқали ортиқча, асоссиз харажатларни аниқлаш, уларни камайтириш, ва шу асосда даромадларни кўпайтириш имкониятлари аниқланади.

Битирув малакавий ишининг мақсади ва вазифалари. Битирув малакавий ишининг мақсади – транспорт ташкилотларида молиявий натижалар ҳисоби ва аудитининг назарий ва амалий жиҳатларини ўрганиш ҳамда уни мукаммаллаштириш буйича таклифлар ишлаб чиқишдан иборатдир.

Юқоридаги мақсадга эришиш ва битирув малакавий иши мавзусининг моҳиятини очиқ бериш учун малакавий ишида қуйидаги вазифаларни ўрганишни мақсад қилиб олганмиз:

- Бозор муносабатлари шароитида корхона молиявий натижаларини шаклланиши ва улар ҳисобининг мақсад ҳамда вазифаларини ўрганиш;
- Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитини ташкил этишнинг аҳамияти, вазифалари ва маълумот манбаларини тадқиқ этиш;
- Транспорт ташкилотларида харажатлар ҳисобини юритиш хусусиятларини ўрганиш;
- Транспорт ташкилотлари фойдасини бухгалтерияда ҳисобга олиш ва уни мукаммаллаштириш масалаларини ўрганиш;
- Транспорт ташкилотларида харажатлар ҳисобини юритиш хусусиятларини тадқиқ этиш;
- Транспорт ташкилотлари фойдасини бухгалтерияда ҳисобга олиш ва уни мукаммаллаштириш масалаларини батафсил ўрганиш.

Бу вазифалардан кўриниб турибдики, транспорт ташкилотларида молиявий натижалар шаклланиши ва ундан фойдаланиш жараёнини самарали ташкил этиш ва ўтказиш учун улар ҳисоби ва аудитини чуқур ўрганиш, амалиётга тадбиқ этиш ҳамда уни такомиллаштириш бугунги кундаги долзарб масалалардан биридир.

Тадқиқот объекти ва предмети. Тадқиқот объекти сифатида мамлакатимизда фаолият юритаётган транспорт ташкилотлари ва улар

молиявий натижалари ҳисоби ҳамда аудитига оид маълумотлар ҳисобланади.

Тадқиқотнинг предмети бўлиб, транспорт ташкилотларида молиявий натижалар ҳисоби ва аудитини амалга ошириш ҳамда уни такомиллаштириш масалаларини ўрганиш ҳисобланади.

Мавзунинг назарий - амалий аҳамияти. Битирув малакавий ишида транспорт ташкилотларида молиявий натижалар ҳисоби ва аудити бўйича келтирилган хулоса ва таклифлардан Республикамиз транспорт ташкилотларида молиявий натижалар ҳисоби ва аудитини ўтказишда фойдаланиш ҳамда битирув малакавий ишидаги кўпгина назарий қоидаларни ўрта махсус ўқув юртларида “Бухгалтерия ҳисоби” ва “Аудит” фанларини ўқитиш жараёнига тадбиқ этиш мақсадга мувофиқдир.

Тадқиқотнинг амалий аҳамияти унинг асосий натижаларини транспорт ташкилотларида молиявий натижалар ҳисоби ва аудитини ўтказиш бўйича услубий тавсияларни ишлаб чиқишда қўллаш мумкинлиги билан белгиланади. Бундан ташқари, тадқиқот натижалари транспорт ташкилотларида молиявий натижалар ҳисоби ва аудитини такомиллаштириш бўйича ахборотларнинг тўлиқ, аниқ ва батафсил акс эттирилишини таъминлайди.

БМИ таркибининг қисқача тавсифи. Битирув малакавий иши кириш қисми, мазмунан боғланган учта боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар руйхатидан иборат.

Битирув малакавий ишининг кириш қисмида муаллиф томонидан битирув малакавий ишининг долзарблиги, мақсади ва вазифалари батафсил баён этилган.

Ишнинг I бобида бозор муносабатлари шароитида транспорт ташкилотларида молиявий натижалар ҳисоби ва аудитини ташкил этишнинг назарий асослари хусусида фикр юритилган бўлиб, унда бозор муносабатлари шароитида корхона молиявий натижаларини шаклланиши ва улар ҳисобининг мақсад ҳамда вазифалари, транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитини ташкил этишнинг аҳамияти, вазифалари ва

маълумот манбалари аниқ ҳамда равон тилда очиб берилган.

Малакавий ишнинг II боби транспорт ташкилотларида молиявий натижалар ҳисобини ташкил этиш ва уни такомиллаштириш хусусиятларига бағишланган бўлиб, ушбу бобда транспорт ташкилотларида молиявий натижалар ҳисоби ва якуний молиявий натижа ҳисобини юритиш хусусиятлари мавзуга оид етакчи мутахассис-олимлар фикрлари ҳамда амалий мисоллар асосида ўрганилган.

Битирув малакавий ишининг III бобида транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитининг ўтказиш тартиби ва уни такомиллаштириш масалалари талаб даражасида баён этилган.

Хулоса қисмида битирув малакавий ишининг натижалари бўйича пул оқимлари тўғрисидаги ҳисоботни тузиш ва унинг аудитини такомиллаштиришга қаратилган хулосалар қилиниб, таклиф ва тавсиялар умумлаштирилган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати белгиланган талаб даражасида келтириб ўтилган.

I-БОБ ИҚТИСОДИЁТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ШАРОИТИДА ТРАНСПОРТ ТАШКИЛОТЛАРИДА МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАР ҲИСОБИ ВА АУДИТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

1.1 Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар шаклланиши ва улар ҳисобининг мақсад ҳамда вазифалари

Республикаимиз халқ хўжалигини ривожлантиришда транспорт тармоғи муҳим аҳамиятга эга. Бу тармоқ ўз ичига темир йўл, ҳаво йўллари, дарё, денгиз, ер ости ва ер усти йўллари транспортларини олади. Республикаимизнинг географик ўрни, табиий-иқлимий шароити, уни дунёнинг бошқа мамлакатлари билан боғловчи дарё ва денгиз йўлларининг йўқлиги, шунингдек бошқа объектив ва субъектив шароитлар сабабли мамлакатимиз транспорт тармоғида автотранспорт ўзига хос ўрин эгаллайди. Чунончи, республикаимизда ташилаётган юк ҳажмининг 85 фоизи, йўловчи ташиш ҳажмининг 96 фоизи айнан автотранспортга тўғри келади. Бу, ўз навбатида, автотранспорт хизматларини кўрсатувчи корхоналарни халқ хўжалигида катта аҳамият касб этишини, шунингдек уларни бухгалтерия ҳисобининг муҳим субъектларидан бири эканлигини билдиради.

Транспорт ташкилотларини бухгалтерия ҳисоби субъекти сифатида турли белгилари бўйича таснифлаш ва тавсифлаш мумкин. Мулк шаклига кўра транспорт ташкилотлари давлат, нодавлат ҳамда аралаш мулк шаклидаги корхоналарга бўлинади.

Ташкилий-ҳуқуқий мақомига кўра транспорт ташкилотлари очик ва ёпик турдаги акциядорлик жамиятлари, масъулияти чекланган жамият, хусусий корхона ҳамда давлат унитар корхонаси каби турларга бўлинади. Бу турдаги корхоналарни тузиш ва улар фаолиятини юритиш тартиби республикаимизнинг махсус қонунлари ва давлат корхоналари тўғрисида Низом билан белгиланган.

Таъсисчиларининг таркибига кўра транспорт ташкилотлари маҳаллий ва

хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарга бўлинади. Хорижий инвестициялар иштирокидаги транспорт ташкилотлари устав капиталининг миқдори бошқа турдаги хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар сингари энг камида 150000 АҚШ доллари миқдорида бўлиши, шунингдек унинг камида 30 фоизи хорижий таъсисчилар маблағларидан ташкил топиши лозим.

Фаолият юритиш доирасига кўра транспорт ташкилотлари халқаро ва маҳаллий миқёсда фаолият юритувчи корхоналар ҳисобланади. Маҳаллий миқёсдаги транспорт ташкилотлари, ўз навбатида, фаолиятини шаҳарлараро ва шаҳар миқёсида юритувчи корхоналарга бўлинади.

Ихтисослашганлигига кўра транспорт ташкилотлари юк ташиш ҳамда йўловчи ташишга ихтисослашган корхоналарга бўлинади. Ушбу турдаги корхоналар мос равишдаги автотранспорт воситаларига эга бўлади. Мос равишдаги транспорт воситаларига эгалик қилиш ушбу корхоналарнинг номланишида ҳам ўз аксини топади. Мисол учун «Автобус парки», «Таксомотор парки», «Автобаза», «Автожамғарма» каби номлардан ушбу корхоналарнинг қайси хизмат турига ихтисослашганлигини билиш мумкин.

Ходимларининг сонига кўра транспорт ташкилотлари бошқа хўжалик юритувчи субъектлар сингари микрофирмалар, кичик корхоналар, ўрта ва йирик корхоналарга бўлинади. Республикамиз қонун ҳужжатларига мувофиқ автотранспорт соҳасида ходимларнинг сони микрофирмалар учун кўпи билан 10 тагача, кичик корхоналар учун кўпи билан 25 тагача бўлиши лозим.

Танлаган солиқ режимиغا кўра Транспорт ташкилотлари умумбелгиланган ва ихчамлаштирилган солиқ режимларида ишловчи корхоналарга бўлинади. Республикамизнинг солиқ қонунчилиги ҳужжатларига мувофиқ микрофирма ва кичик корхоналар мақомидаги транспорт ташкилотлари ихчамлаштирилган солиқ тўловлари режимида ишлашлари мумкин. Йирик ва ўрта корхоналар ҳисобланган транспорт ташкилотлари, одатда, умумбелгиланган солиқларни тўлайдилар.

Республикамизнинг амалдаги меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларига мувофиқ транспорт ташкилотларининг фаолияти асосий ва асосий бўлмаган фаолият турларига бўлинади. Транспорт ташкилотларининг асосий фаолияти бўлиб автотransпорт ёрдамида бажарилган ишлар (кўрсатилган хизматлар) ҳисобланади. Уларнинг асосий бўлмаган фаолиятига молиявий, инвестиция ва бошқа фаолият турлари киради.

Транспорт ташкилотларида бажарилган ишлар (кўрсатилган хизматлар) деганда автотransпорт ёрдамида аҳолига ва юридик шахсларга юк ташиш ҳамда йўловчи ташиш бўйича бажарилган ишлар (кўрсатилган хизматлар) тушунилади. Автотransпорт ёрдамида бажарилган ишлар (кўрсатилган хизматлар) ҳажмининг пул бирлигидаги қиймати мамлакатнинг ялпи ички маҳсулотида ўз аксини топади.

Автотransпорт воситалари томонидан бажариладиган ишлар (кўрсатиладиган хизматлар) ҳажмини ифодаловчи соний ҳамда сифат кўрсаткичлар автотransпорт корхонасининг маълум даврлар учун тузиладиган бизнес режа (транс молия режа)сида ўз аксини топади. Бухгалтерия ҳисоби ушбу кўрсаткичлар бўйича бизнес режа (транс молия режа)да кўрсатилган марраларни бажарилишини назорат ҳамда таҳлил қилишда муҳим ахборот манбаи ҳисобланади.

Транспорт ташкилотларининг юк ташиш ва йўловчи ташиш бўйича кўрсатадиган хизматлари қатъий лицензияланадиган фаолият ҳисобланади. Ушбу фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқи транспорт ташкилотларига Ўзбекистон Республикасининг автомобил ва дарё транспорти агентлиги томонидан берилади.

Автотransпортда юк ташиш ва йўловчи ташиш бўйича кўрсатиладиган хизматлар улар билан шуғулланувчи юридик шахслар ходимлари ва яқка тартибдаги тадбиркорлардан махсус квалитикацион талабларга жавоб беришни тақозо этади. Ушбу талаблар Ўзбекистон Республикасининг автомобил ва дарё транспорти агентлиги томонидан тасдиқланган ҳамда Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2004 йил 28 июнда

1377-сонли рақам билан рўйхатга олинган «Автомобил транспортида йўловчи ва юк ташиш билан шуғулланувчи юридик шахслар ходимлари ва индивидуал тадбиркорларга қўйиладиган квалитацион талаблар тўғрисида Низом»да тўлиқ келтирилган.

Транспорт воситаларининг иш фаолияти уларни ҳаракатга келтирувчи ёғилғи, ёғлаш материаллари, эҳтиёт қисмлар ва шу каби бошқа моддий бойликларнинг тегишли миқдорда мавжудлигига, уларнинг бутлиги, сифати ва бошқа жиҳатларига боғлиқ. Шу боис ҳам ушбу активлар ҳисобини тўғри ташкил қилиш ишлаб автохўжаликлар фаолияти иқтисодий самарадорлигини оширишда муҳим ўрин тутди.

Юқоридаги хусусиятлардан келиб чиққан ҳолда транспорт ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби олдида турган асосий вазифаларга қўйидагиларни киритиш мумкин:

- транспорт воситалари ҳолати ҳамда ҳаракатини тегишли ҳужжатлар билан расмийлаштириш, улар асосида транспорт воситаларининг аналитик ва синтетик ҳисобини юритиш;
- транспорт воситаларининг иш фаолиятини, бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)лардан олинган даромадларни ҳисобот даврлари бўйича ҳисобга олиш, уларни тасдиқловчи ҳужжатларни ўз вақтида ва тўғри расмийлаштириш;
- транспорт воситаларини эксплуатация қилишга доир харажатларнинг тизимли ҳисобини юритиш, ҳисоб маълумотлари асосида бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)ларнинг ҳақиқий таннархини аниқлаш;
- транспорт воситалари фаолиятини узликсизлигини таъминлаш учун зарур бўлган ишлаб чиқариш захиралари (ёқилғи, ёғлаш материаллари, эҳтиёт қисмлар ва бошқалар) ҳолати ҳамда ҳаракатига доир бошланғич ҳужжатлар, моддий ҳисоботлар, шунингдек ҳисоб регистрларини ўз вақтида ва тўғри тузилишини таъминлаш;

- транспорт ёрдамида нақдсиз пулга бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)лар бўйича ҳисоб-китобларни барча буюртмачилар бўйича ўз вақтида ва тўғри олиб бориш;

- кўрсатилган транспорт хизматларидан олинган нақд пул тушумларини корхона кассасига кирим қилинишини, нақд пул ҳисобидан ҳайдовчилар томонидан автомобил ёғилғиларининг харид қилинишини, пул маблағларининг банк муассассига топширишини тўғри ва ўз вақтида ҳужжатлаштириш;

- транспорт ёрдамида бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)лардан эришилган молиявий натижалар кўрсаткичларини тўғри шакллантириш, уларни бухгалтерия счётлари ва ҳисобот шаклларида тўғри акс эттириш;

- меҳнат ҳақи, солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича ҳисоб-китобларни тўғри ҳамда ўз вақтида амалга оширилишини таъминлаш.

Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар деганда – бу хўжалик юритувчи субъектнинг маълум ҳисобот давридаги фаолияти жараёнида ўзига қарашли маблағнинг ошиши ёки камайишидир. Транспорт ташкилотлари бухгалтерия ҳисобида бундай фаолият натижаси ҳисобот давридаги барча фойдалар ва зарарларни ҳисоблаш йўли билан аниқланади.

Транспорт ташкилотларининг молиявий натижалари асосий фаолиятдан олинган фойда, сотишдан олинган соф тушум, сотиш таннари, сотишдан олинган фойда ёки зарар, давр харажатлари, асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар, асосий фаолиятдан олинган фойда ёки зарар каби кўрсаткичлар билан тавсифланади. Ушбу кўрсаткичларни шакллантириш ва ҳисобга олишда транспорт ташкилотлари бошқа хўжалик юритувчи субъектлар сингари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сон қарори билан тасдиқланган «Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тўғрисида Низом»га, шунингдек республикамизнинг 1-сон “Молиявий ҳисобот ва ҳисоб сиёсати», 2-сон БҲМС «Асосий фаолиятдан олинган даромадлар», 3-сон БҲМС «Молиявий

натижалар тўғрисида ҳисобот» ва 21- сон БҲМС «Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий-хўжалик фаолияти бухгалтерия ҳисоби счётлар режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома»га амал қилишлари лозим.

Юқорида келтирилган ҳужжатларга асосан транспорт ташкилотлари фаолиятининг молиявий натижалари фойданинг қуйидаги кўрсаткичлари билан тавсифланади:

- маҳсулотни сотишдан олинган ялпи фойда, бу сотишдан олинган соф тушум билан сотилган маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархи ўртасидаги тафовут сифатида аниқланади:

ЯФ=ССТ-ИТ,

бунда,

ЯФ - ялпи фойда;

ССТ - сотишдан олинган соф тушум;

ИТ - сотилган маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархи;

- асосий фаолиятдан кўрилган фойда, бу маҳсулотни сотишдан олинган ялпи фойда билан давр харажатлари ўртасидаги тафовут ва плюс асосий фаолиятдан кўрилган бошқа даромадлар ёки минус бошқа зарарлар сифатида аниқланади:

АФФ=ЯФ-ДХ+БД-БЗ,

бунда,

АФФ-асосий фаолиятдан олинган фойда;

ДХ-давр харажатлари;

БД-асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар;

БЗ-асосий фаолиятдан кўрилган бошқа зарарлар;

- хўжалик фаолиятидан олинган фойда (ёки зарар), бу асосий фаолиятдан олинган фойда суммаси плюс молиявий фаолиятдан кўрилган даромадлар ва минус зарарлар сифатида ҳисоблаб чиқилади:

УФ=АФФ+МД-МХ,

бунда,

УФ - умумхўжалик фаолиятидан олинган фойда;

МД - молиявий фаолиятдан олинган даромадлар;

МХ - молиявий фаолият харажатлари;

- солиқ тўлангунгача олинган фойда, у умумхўжалик фаолиятидан олинган фойда плюс фавқулодда (кўзда тутилмаган) вазиятлардан кўрилган фойда ва минус зарар сифатида

аниқланади:

$$\text{СТФ} = \text{УФ} + \text{ФП} - \text{ФЗ},$$

бунда,

СТФ - солиқ тўлангунгача олинган фойда;

ФП - фавқулодда вазиятлардан олинган фойда;

ФЗ - фавқулодда вазиятлардан кўрилган зарар;

- йилнинг соф фойдаси, у солиқ тўлангандан кейин хўжалик юритувчи субъект ихтиерида қолади, ўзида фойдадан тўланадиган солиқни ва минус конун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа солиқлар ва тўловларни чиқариб ташлаган ҳолда солиқлар тўлангунга қадар олинган

фойдани ифодалайди:

$$\text{СФ} = \text{СТФ} - \text{ДС} - \text{БС},$$

бунда,

СФ - соф фойда;

ДС - фойдадан тўланадиган солиқ;

БС - бошқа солиқлар ва тўловлар.

Транспорт ташкилотларида сотишдан олинган соф тушум деганда Транспорт воситалари ёрдамида бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)лардан олинган даромадлар тушунилади. Ҳисобот даври (ой, чорак, йил) давомида сотишдан олинган соф тушум 9030 «Бажарилган иш ва кўрсатилган хизматлардан даромадлар» счётининг кредитида акс эттирилади. Ҳисобот давр охирида ушбу счётининг кредитида тўпланган сумма 9910 «Якуний молиявий натижа» счётига ўтказилади ва шу йўл билан у ёпилади.

Аватоттранспорт корхоналарида сотиш таннарни деганда транспорт воситалари ёрдамида бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)ларга кетган барча

ишлаб чиқариш мақсадидаги сарф-харажатлар тушунилади. Ушбу кўрсаткичнинг ҳисоби ҳисобот даври (ой, чорак, йил) давомида 9130 «Бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларнинг таннари» счётида юритилади. Ҳисобот давр охирида ушбу счётнинг дебитида тўпланган сумма 9910 «Якуний молиявий натижа» счётига ўтказилади ва шу йўл билан у ёпилади.

Сотишдан олинган фойда ёки зарар транспорт воситалари ёрдамида бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)лардан олинган соф тушум ҳамда уларнинг сотиш таннари суммаларининг фарқидан ташкил топади. Соф тушумнинг сотиш таннаридан кўп бўлиши автотранспорт корхонасининг бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)лардан фойда олганлигини, аксинча соф тушумнинг сотиш таннаридан кам бўлиши эса автотранспорт корхонасининг бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)лардан зарар кўрганлигини билдиради. Бухгалтерия ҳисобида сотишдан олинган фойда ёки зарар суммаси 9910 «Якуний молиявий натижа» счёти маълумотлари асосида арифметик йўл билан топилади.

Транспорт ташкилотларида давр харажатлари деганда улар томонидан бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)ларни сотиш, маъмурий-бошқариш ва бошқа операцион фаолиятга доир харажатлар тушунилади. Ушбу харажатларнинг ҳисоби мос равишда 9410 «Сотиш харажатлари», 9420 «Маъмурий-бошқарув харажатлари», 9430 «Бошқа операцион харажатлар» ва 9440 «Келгусида солиқ базасидан чегириладиган ҳисобот давр харажатлари» счётларида олиб борилади.

Транспорт ташкилотларида сотиш харажатларига реклама харажатлари, иш ва хизматларни бажариш бўйича шартномаларни тузиш харажатлари, сотиш билан боғлиқ сафар харажатлари ва бошқалар киради. Сотиш харажатлари 9410 «Сотиш харажатлари» счётининг дебитида ва бу харажатларнинг аниқ турини ифодаловчи бошқа счётларнинг (масалан, 1000, 5010, 5110, 6710, 6520, 6990 ва шу кабилар) кредитида акс эттирилади. Ҳисобот давр охирида ушбу счётнинг дебитида тўпланган сумма 9910

«Якуний молиявий натижа» счётига ўтказилади ва шу йўл билан у ёпилади.

Транспорт ташкилотларининг маъмурий-бошқарув харажатларига бошқарув аппарати ходимларига ҳисобланган иш ҳақи, ижтимоий суғуртага ажратмалар, амортизация харажатлари, сафар харажатлари, юқори ташкилотни сақлаш учун ажратмалар, телефон алоқаси, канцелярия жиҳозларини ҳисобдан чиқариш ва бошқа шу каби бошқарув билан боғлиқ харажатлар киради. Маъмурий-бошқарув харажатлари 9420 «Маъмурий-бошқарув харажатлари» счётининг дебетида ва аниқ харажатларни ифодаловчи бошқа счётларнинг (0200, 0500, 1000, 5010, 5110, 6710, 6520, 6990) кредитида акс эттирилади. Ҳисобот давр охирида ушбу счётнинг дебетида тўпланган сумма 9910 «Якуний молиявий натижа» счётига ўтказилади ва шу йўл билан у ёпилади.

Транспорт ташкилотларида бошқа операцион харажатларга ходимларга кўрсатилган моддий ёрдамлар, компенсация тўловлари, турли оталиқ ва ҳайрия мақсадларида қилинган харажатлар, мол-мулк солиғи, ер солиғи, сув солиғи, пенсия фондига, йўл фондига, мактабларни ривожлантириш фондига мажбурий ажратмалар, мулкни сотишдан ва беришдан кўрилган зарарлар ва бошқа шу каби операцион харажатлар киради. Ушбу харажатлар 9430 «Бошқа операцион харажатлар» счётининг дебетида акс эттирилади. Бунда операцион харажатларнинг аниқ моддаларини ифодаловчи бошқа счётлар (1000, 5010, 5110, 6400, 6710, 6520, 6990, 9210, 9220) кредитланади. Ҳисобот давр охирида ушбу счётнинг дебетида тўпланган сумма 9910 «Якуний молиявий натижа» счётига ўтказилади ва шу йўл билан у ёпилади.

Транспорт ташкилотларида 9440 «Келгусида солиқ базасидан чегириладиган ҳисобот давр харажатлари» счётининг дебетида уларнинг келгусида фаолиятни ривожлантириш мақсадида сарфлаган харажатлари, чунончи янги ишлаб чиқаришни ва янги технологияларни ўзлаштиришга, бошқарув тизимини яхшилашга сарфланган ва бошқа шу каби операцион харажатлар акс эттирилади. Бу турдаги харажатлар республикамизнинг солиқ қонунчилигига кўра келгуси 10 йил ичида бир маромда солиқ базасидан

махсус ҳисоб-китоб асосида чиқариб борилади. Келгусида солиқ базасидан чегириб бориладиган харажатлар бу счётнинг дебитида ва бошқа счётларнинг (масалан, 1000, 5110, 5010, 6010, 6710, 6520, 6990 ва шу кабилар) кредитида акс эттирилади. Ҳисобот давр охирида ушбу счётнинг дебитида тўпланган сумма 9910 «Якуний молиявий натижа» счётига ўтказилади ва шу йўл билан у ёпилади.

Келгусида солиқ базасидан чегириладиган ҳисобот давр харажатларини ўзгариши Транспорт ташкилотларида бошқа юридик шахслардаги каби балансдан ташқари 012 «Келгусида солиқ базасидан чегириладиган ҳисобот давр харажатлари» счётида белгиланган муддатда кўрсатиб борилиши лозим.

Транспорт ташкилотларининг асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадларига қуйидагилар киради:

- молиявий натижаларни сотиш ва бошқа чиқимларидан олинган фойда;
- номоддий активлар, материаллар ва бошқа активларни сотишдан олинган фойда;
- ундирилган жарималар;
- воз кечилган кредиторлик қарзлар;
- қисқа муддатли ижарадан олинган даромадлар;
- беғараз олинган молиявий ёрдам;
- хизмат кўрсатувчи хўжаликлардан олинган даромадлар;
- инвентаризацияда аниқланган ортиқчалар;
- ҳисобот йилида аниқланган ўтган йилларнинг фойдаси ва бошқалар.

21-сон БҲМСга мувофиқ транспорт ташкилотларида асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар 9300 «Асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадларни ҳисобга олувчи счётлар» тизимида очиладиган алоҳида счётларнинг кредитида акс эттирилади. Бунда асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадларнинг аниқ турларини ифодаловчи счётлар, чунончи, 1000, 5010, 5110, 6400, 6710, 6520, 6990, 9210, 9220 ва бошқалар дебетланади. Ҳисобот давр охирида 9300 «Асосий фаолиятдан олинган бошқа

даромадларни ҳисобга олувчи счётлар» тизимида очиладиган алоҳида счётларнинг кредитида тўпланган сумма 9910 «Якуний молиявий натижа» счётига ўтказилади ва шу йўл билан улар ёпилади.

Транспорт ташкилотларида асосий фаолиятдан олинган фойда (зарар) сотишдан олинган фойда (зарар) суммасига асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар суммасини қўшиш ҳамда давр харажатлари суммасини айиришдан кейин ҳосил бўлган суммадан ташкил топади. Бухгалтерия ҳисобида асосий фаолиятдан олинган фойда ёки зарар суммаси 9910 «Якуний молиявий натижа» счёти маълумотлари асосида арифметик йўл билан топилади.

1.2 Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитини ташкил этишнинг аҳамияти, вазифалари ва маълумот манбалари

Турли мулкчилик шаклидаги корхоналарнинг молиявий натижалари даромад ва харажатларга бевосита боғлиқдир. Транспорт ташкилотларидаги мавжуд ресурслардан самарали фойдаланиши талаб этилади, акс ҳолда, корхона фаолиятида юқори натижаларга эришиб бўлмайди. Шунинг учун даромадлар, харажатлар уларнинг турлари ва келиб чиқиш манбалари доимий равишда назорат қилиб борилади.

Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитини ўтказишдан мақсад – молиявий натижаларни шакллантириш ва ундан фойдаланиш билан боғлиқ амалга оширилган муомалаларнинг ишончлилигини аниқлаш ва улар бўйича молиявий ҳисоботлардаги кўрсаткичларнинг ишончлилигини баҳолашдан иборатдир. Шунингдек, транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитида асосий эътибор бухгалтерия ҳисобида ва ҳисоботида ташкилот фойда ва зарарларини ишончли акс эттирилганлиги, соф фойда қонуний тақсимланганлиги ва фойдаланилганлигини текширишга қаратилади.

Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар тўғри

шакллантирилганлиги ва фойдадан тўғри фойдаланганлигининг текшируви жараёнида аудитор қуйидаги масалаларни ҳал этиши лозим:

- кўрсатилган хизмат, молиявий натижалар ва бошқа мол-мулкни сотишдан олинган фойда (зарарлар)ни тўғри аниқланганлиги ва ҳисобда акс эттирилганлигини аниқлаш;
- бошқа даромадлар ва молиявий натижалар бўйича даромадлар ва харажатлар тўғри ҳисобга олинганлигини таҳлил қилиш;
- турли солиқлар ва йиғимларни тўлаш учун фойдадан тўғри фойдаланилганлигини текшириш;
- дивидендлар тўлаш учун соф фойдадан қонуний ва тўғри фойдаланилганлигини текшириш.

Транспорт ташкилотларида иш ва хизматлар кўрсатишдан олинган фойда тўғри аниқланганлиги бўйича текширув натижалари кўп жиҳатдан аудитнинг олдинги босқичлари, хусусан, иш, хизмат кўрсатиш ва сотиш жараёнларини назорат қилиш босқичларида молиявий натижалар ва бошқа мол-мулкни текширишда, ҳисоб-китоб бўйича операциялар аудитида назорат муолажалари сифатли ўтказилганлигига боғлиқ. Сотувдан тушумни ва кўрсатилган иш, хизмат таннарини, бошқа мол-мулкни сотишдан тушумларни ва харажатларни тўғри ҳисоблашлар, ушбу операциялар бўйича молиявий натижани ҳам аниқ ҳисоблаш лозимлигини тақозо этади. Транспорт ташкилотларида аудитор ишлар, хизматларни кўрсатиш, молиявий натижаларни сотиш ва бошқа ҳисобдан чиқаришлар, бошқа активларни сотиш ҳисобварақлари бўйича ҳисоб регистрларида акс этилган фойда суммалари фойдалар ва зарарларни ҳисоби ҳисобварағи бўйича ҳисоб регистрларида акс этилган шунга ўхшаш суммалар билан мувофиқ эканлигини тасдиқлаши етарлидир.

Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитининг маълумот манбалари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

1. Таъсис ҳужжатлари, таъсисчилар мажлиси баённомалари, буйруқлар

ва фармойишлар.

2. Дастлабки ҳужжатлар (кирим ва чиким касса ордерлари, тўлов кайдномалари, чипталар, счетлар, тўлов топшириқномалари, илова килинган сўмдаги ва валютадаги счетлари бўйича банк кўчирмалари, сотиш, фойда ва зарарлар, солиқлар ва йиғимларни тўлаш учун фойдадан фойдаланиш счетлари бўйича ҳисоб регистрлари (кайдномалар, журнал-ордерлар, машинограммалар).

3. Бош китоб, молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот, солиқлар бўйича ҳисоб- китоблар ва бошқалар ҳисобланади.

4.9000-«Асосий фаолиятдан олинган даромадлар ҳисоби счётлари» маълумотлари.

5. 9100 -"Сотилган товарлар таннархининг счетлари" маълумотлари.

6. 9200 «Молиявий натижаларнинг сотилиши ва турли чиқими» маълумотлари.

7. 9300-«Асосий фаолиятдан олинган бошка даромадлар ҳисоби счётлари» маълумотлари.

8. 9400-«Давр харажатларининг ҳисоби» маълумотлари.

9. 9500-«Молиявий фаолиятдан олинган даромадлар ҳисоби счётлари» маълумотлари.

10. 9600-«Молиявий фаолият бўйича харажатларнинг счетлари» маълумотлари.

11. 9700 - «Фавкулотда фойда (зарар)лар ҳисоби счётлари» маълумотлари.

12. 9800 - «Солиқлар ва йиғимларни тўлаш учун фойданинг ишлатилиши ҳисоби счётлари» маълумотлари.

13. 9900 - «Якуний молиявий натижа» маълумотлари.

Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитининг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

❖ Молиявий натижаларнинг шаклланиши ва тўғри ҳисобланганлигини текшириш;

- ❖ фойданинг тўғри ишлатилишини текшириш;
- ❖ молиявий натижаларни бухгалтерия ҳисоби счётларида тўғри акс эттирилганлигини аниқлаш;
- ❖ молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботларнинг асослиги ва тўғри тузилганлигини текшириш.

Транспорт ташкилотларида молиявий натижаларнинг аудиторлик текшируви жараёнида қуйидаги меъёрий ҳужжатлардан фойдаланилади:

1. «Маҳсулот (иш, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш бўйича харажатлар таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида»ги низом, 1999 йил 5 февралдаги 54-сонли Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори (ўзгаришлар билан).

2. Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги ва Давлат Солиқ Кўмитасининг 2002 йил 24 январдаги 15, 2002-12-сонли «Ҳуқуқий шахсларнинг даромади (фойда) бўйича солиқларни ҳисоблаш ва бюджетга тўлаш тартиби тўғрисида»ги йўриқнома.

3. Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлигининг 2002 йил 27 декабрдаги 140 - сонли буйруғи билан тасдиқланган «Молиявий ҳисобот шакллари ва уларни тўлдириш қоидалари», Адлия Вазирлигидан 2003 йил 24 январда 1209-сон Билан рўйхатдан ўтган.

4. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик Кодекси 1996 йил 29 август 257-1-сон (ўзгаришлар билан).

5. Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодекси 2007 йил декабрдаги 391-6-сонли Ўзбекистон Республикаси қонуни Билан тасдиқланган (ўзгаришлар билан).

6. «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонуни. 1996 йил 30 август.

7. «Аудиторлик фаолияти тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонуни. 2000 йил 26 май.

8. Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги, Давлат Мулк кўмитаси ва Давлат Солиқ кўмитаси томонидан 2002 йил 25 мартда 47, 10-1-

48, 2002-33-сонли қарори билан қабул қилинган «Хўжалик юритувчи субъектлар томонидан давлат тасарруфидаги акциялар бўйича дивидентларни ҳисоблаш, тўлаш ва мақсадли фойдаланиш тартиби тўғрисида»ги низом.

Транспорт ташкилотларида молиявий натижаларнинг аудити маълум хусусиятларга эга бўлиб, уларни қуйидагича ифодалаш мумкин:

- Молиявий натижаларнинг шаклланиши бир қанча кўрсаткичларга боғлиқ;
- Молиявий натижа ҳисобот давридаги корхона фаолиятининг якуни ҳисобланади;
- Корхонанинг фойда билан ишлаши ёки ҳисобот даврини зарар билан якунланиши молиявий натижаларни шакллантирувчи кўрсаткичларга бевосита боғлиқ бўлади;
- Молиявий натижаларга олдиндан аниқ бўлмаган хавф-хатарлар, тасодифий ҳодисалар ўз таъсирини кўрсатади.

Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитини ўтказиш мутахассис аудитордан маълум билимни ва иш тажрибасини талаб қилади. Бозор муносабатлари шароитида турли мулкчиликка асосланган транспорт ташкилотларининг фаолиятлари бир-биридан фарқ қилади. Уларнинг сўнгги молиявий натижалари ҳам турли операциялар ва омиллар туфайли шаклланади. Транспорт ташкилотлари молиявий натижаларининг шаклланиши ва ундай фойдаланилиши жараёнини қабул қилинган қонун-қоидаларга мослигини экспертиза қилиш, баҳолаш, асосли хулосаларга келиш ва тавсиялар бериш аудитордан кўп билим ва савияни талаб қилади. Аудит натижасида ишончли хулосага келиш ушбу жараёнда қўлланиладиган усулларга бевосита боғлиқдир. Аудит услубининг асосида мантикий мулоҳаза, илм-фан ютуқлари, хўжалик жараёнининг ўзгарувчанлиги ётади. Транспорт ташкилотлари фаолиятидаги операциялар туфайли маблағлар бир шаклдан бошқа шаклга ўзгариб туради. Ушбу жараён натижасида транспорт ташкилоти самара (наф) олиши керак. Бу самара, ўз навбатида қабул қилинган қонун - қоидаларга тўлиқ амал қилинган ҳолда эришилган бўлади.

Молиявий натижаларни шаклланиши ва ҳисобга олинишига доир ноқонуний операциялар мижозларга фақат зарар келтиради, холос.

Транспорт ташкилотлари молиявий натижалари аудити жараёнида иқтисодиётимизга хос бўлган халқаро амалиётда кенг фойдаланиладиган усуллар қўлланилади. Аудитор аудит усуллари мустақил равишда белгилайди ва қўллайди. Мазкур усуллардан қай бирини қўллаш ўтказилаётган аудитнинг мақсади ва вазифалари ҳамда аудиторнинг билими ва малакасига бевосита боғлиқдир. Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудити жараёнида қуйидаги методлардан фойдаланилади:

- солиштириш усули (иқтисодий ҳодисалар, кўрсаткичларни ўзаро ва бизнес-режа билан солиштириш);

- гипотеза усули (ҳодисаларнинг содир бўлиши, натижалари турли шарт-шароитларни эътиборга олган ҳолда ўрганилади. Бундай усул кўпинча “яширин иқтисодиёт” натижаларини аниқлашда кенг фойдаланилади);

- таҳлил ва синтез усули (аудит объекти бўлган маълум кўрсаткич омиллар асосида ўрганилади, мавжуд ички имкониятлар аниқланади);

- тафтиш усули (корхонанинг фаолиятига тўлиқ баҳо бериш учун барча операциялар тасдиқловчи назоратидан ўтказилади);

- инвентаризация усули (корхонадаги ҳуқуқий активлар ва мажбуриятларнинг бухгалтерия ҳисоби маълумотларига монандлиги текширилади);

- калкуляция усули (бажарилган ишлар, ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулотларнинг таннари, умумий овқатланиш корхоналарда эса таомларнинг сотилиш баҳоси аниқланади);

- экспертиза усули (ҳужжатларнинг реаллигини, ҳаққонийлиги, маҳсулотларнинг сифат кўрсаткичлари лаборатория йўли билан аниқланади);

- бухгалтерия счётлари ва иккиёқлама ёзув усули (корхона активлари ва мажбуриятларининг ҳаракати ҳамда қолдиқлари бухгалтерия ҳисоби счётлари орқали текширилади);

- баланс усули (корхонадаги ҳодисалар, жараёнларни расмийлаштириш,

дастлабки маълумотларни умумлаштириш орқали назорат қилиш).

Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудити жараёнида аудитор меъёрлаштириш, баҳолаш, гуруҳлаш усулларида хам фойдаланилади. Аудит усуллари ҳар бир ҳодисанинг келиб чиқиш сабаблари, уларнинг оқибатлари, ҳўжалик жараёнларининг қонун-қоидаларга (мезонларга) мувофиқлигини аниқлашга ёрдам бериши керак. Аудиторлик фаолиятининг ривожланиши туфайли унинг услуги, унда қўлланиладиган усуллар ҳам такомиллашиб бораверади. Кейинги пайтларда махсус адабиётларда транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитининг қуйидаги усуллари катта эътибор берилмоқда: ходимлар (ёки учинчи шахслар) билан оғзаки сўровлар ўтказиш, текширилаётган ташкилот бўйича муқобил баланс тузиш, аудит объектлари бўйича тестлар, анкеталар ўтказиш, компьютер ахборотлари технологияларидан кенг фойдаланиш каби усуллар. Шунинг ҳам қайд қилиш керакки, аудиторлар (аудиторлик ташкилотлари) аудит жараёнида қабул қилинган умумий (анъанавий) усуллардан фойдаланиш билан бир қаторда улар ўзларига маъқул бўлган ёки бошқалар учун “тижорат сири” ҳисобланган ноанъанавий (локал) усуллардан ҳам фойдаланишлари мумкин. Аудит ўтказишда миллий ва халқаро аудит стандартларига асосланади. Шундай қилиб, транспорт ташкилотлари молиявий натижалари аудитида қўлланиладиган усуллар унинг тури, мақсади ва вазифаларига бевосита боғлиқдир.

II-БОБ ТРАНСПОРТ ТАШКИЛОТЛАРИДА МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАР ҲИСОБИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА УНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

2.1 Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар шаклланиши ва улар ҳисобини ташкил этиш масалалари

Бозор иқтисодиёти шароитида транспорт ташкилотларида молиявий натижаларни ҳисобга олиш корхона фаолиятида марказий ўринни эгаллайди ва қуйидагилар уни ҳисобга олишнинг асосий вазифалари ҳисобланади:

1) Олинган фойда миқдорини ҳар ойда ҳамда йил бошидан ўз вақтида ва тўғри ҳисоб-китоб қилиш;

2) Молиявий натижалар билан боғлиқ операцияларни ва уларнинг тақсимланишини бухгалтерия ҳисоби счётларида ва тегишли регистрларда тўғри акс эттириш. Транспорт ташкилотларида молиявий натижаларнинг таркиб топиши ва улардан фойдаланиш “Маҳсулот(иш,хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш бўйича харажатлар таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби ҳақидаги Низом” ҳамда Бухгалтерия ҳисоби миллий андозасининг № 2-,3-,4- сонлари билан тартибга солинади. Бунинг учун қуйидаги счётлар мўлжалланган¹:

9000 – “Асосий фаолиятдан олинadиган даромадларни ҳисобга оладиган счётлар”;

9100 – “Сотилган маҳсулот таннархини ҳисобга оладиган счётлар”;

9200 – “Асосий воситалар ва бошқа активларнинг ҳисобдан чиқиб кетишини ҳисобга олувчи счётлар”;

9300 – “Асосий фаолиятдан олинadиган бошқа даромадларни ҳисобга оладиган счётлар”;

¹ Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти (21-сон БҲМС) «Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий-хўжалик фаолиятининг бухгалтерия ҳисоби счётлари режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома». – Т.: “NORMA”.2009 йил.

9400 – “Давр харажатларини ҳисобга оладиган счётлар”;

9500 – “Молиявий фаолиятдан олинадиган даромадларни ҳисобга оладиган счётлар”;

9600 – “Молиявий фаолият бўйича харажатларни ҳисобга оладиган счётлар”;

9700 – “Фавкулудда фойда(зарар)ларни ҳисобга оладиган счётлар”;

9800 – “Солиқлар ва тўловларни тўлаш учун фойданинг ишлатилишини ҳисобга оладиган счётлар”;

9900 – “Якуний молиявий натижани ҳисобга оладиган счётлар”.

Молиявий натижалар шаклланиши ҳақида сўзлаганда харажатлар ҳақида тўхталмай иложимиз йўқ. Транспорт ташкилотларида транспорт воситалари ёрдамида юк ташиш ёки йўловчи ташиш бўйича бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)ларга кетган харажатлар ишлаб чиқариш харажатлари сифатида тан олинади. Ушбу харажатлар бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)ларнинг таннарини ташкил этади. Транспорт ташкилотларининг ишлаб чиқариш харажатларини турли белгилари бўйича таснифлаш мумкин.

Ишлаб чиқариш турига кўра транспорт ташкилотларининг ишлаб чиқариш харажатлари асосий, ёрдамчи ва умумишлаб чиқариш харажатларига бўлинади.

Транспорт ташкилотларида асосий ишлаб чиқариш харажатлари деганда Транспорт воситалари ёрдамида юк ташиш ёки йўловчи ташиш бўйича бажарилган иш (кўрсатилган хизмат) учун кетган сарф-харажатлар тушунилади. Ушбу харажатларнинг ҳисоби 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счётида олиб борилади.

Ёрдамчи ишлаб чиқариш харажатларига транспорт ташкилотларининг таъмирлаш устахоналари, турли агрегатлар ва мосламаларни ясаш цехлари, Транспорт воситаларини ювиш комплекси, диспетчерлик бўлими, гараж, АЁҚШ ва бошқа ёрдамчи хўжаликларга кетган харажатлар киради. Бу харажатларнинг ҳисоби 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счётида юритилади.

Транспорт ташкилотларининг умумхўжалик харажатлари бўлиб уларни

газ, сув, электр қуввати ва пар билан таъминлаш, Транспорт воситаларини кўриқлаш, ходимларни тиббий кўриқдан ўтказиш бўлинмаларининг харажатлари ҳисобланади. Бундай харажатлар ҳисоби 2510 «Умумишлаб чиқариш харажатлари» счётида олиб борилади.

Транспорт ташкилотларида, бошқа хўжалик юритувчи субъектлардаги каби, ишлаб чиқариш харажатларининг таркибий моддалари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сон қарори билан тасдиқланган «Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тўғрисида Низом»га асосан тартибга солинади.

Ишлаб чиқариш харажатлари ҳар бир моддасини ҳисобга олишнинг, шунингдек уларни юк ташиш ёки йўловчи ташиш бўйича бажарилган иш (кўрсатилган хизмат) таннархига киритишнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд. Қуйида уларнинг асосийларига тўхталамиз.

Юк ташиш ёки йўловчи ташиш бўйича бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)лар таннархига ёқилғи қиймати уларнинг белгиланган меъёрий сарфига асосан киритилади. Ёқилғининг меъёрий сарфи автомобилларнинг турлари бўйича қуйидаги алгоритмлар асосида топилади:

1. Юк ташишга мўлжалланган бортли автомобиллар бўйича:

$$\dot{E}_M = 0,01 * (\dot{Y}_B * M_T + B_{и} * M_{и}) * (1 + 0,01 * K_T)$$

Бу ерда: $\dot{E}_M$ – ёқилғининг меъёрий сарфи, литрда;

$\dot{Y}_B$ – автомобилнинг босиб ўтган йўли, км;

M_T – юксиз ҳолда ҳар 100 км масофа учун ёқилғи сарфининг меъёри, л/100 км;

$B_{и}$ – транспорт бажарган иш ҳажми, т/км;

$M_{и}$ – бажарилган ҳар 100 т/км иш учун ёқилғи сарфининг меъёри,
л/100 т/км;

Кт - тузатиш коэффициенти (меъёрга қўшимча ёки уни камайтири-

лиши), фоизларда.

Ўз навбатида, юксиз ҳолда ҳар 100 км масофа учун ёқилғи сарфининг меъёри (Мт) ҳамда транспорт бажарган иш ҳажми (Би) қуйидагича ҳисоб-китоб қилинади:

$$M_t = B_m + T_m \cdot T_o$$

$$B_i = Y_o x \cdot M_b$$

Бу ерда: B_m – ҳар 100 км масофа учун ёқилғи сарфининг базовий меъёри, л/100 км;

T_o – тиркама ёки ярим тиркаманинг хусусий оғирлиги, тоннада;

T_m – тиркама ёки ярим тиркаманинг қўшимча оғирлиги учун ёқилғи

сарфининг меъёри, л/100 т/км;

$Y_o x$ – ташилган юк миқдори, тонна;

M_b – юк билан босиб ўтилган масофа, км

Бортли юк ташиш автомобиллари бўйича ёқилғи сарфи меъёри ҳар бир тонна юкни 100 км масофага ташишда қуйидаги миқдоргача оширилади: бензинда – 2 литргача; дизель ёқилғисига -1,3 литргача; суюлтирилган газда - 2,64 литргача; табиий газда – 2 куб метргача.

Мисол. *Айтайлик, КамАЗ-5320 маркали бортли юк ташиш машинаси ГКБ 8350-маркали тиркамаси билан йўл варақаси маълумотларига кўра 10000 т/км миқдорида иш бажарган. Босиб ўтилган йўл – 500 км. 1 литр дизель ёқилғисининг қирим қиймати ўртача 1000 сўм. Ушбу автомашина бўйича:*

- ҳар 100 км масофага ёқилғи сарфининг базовий меъёри 25,0 литр;

- бажарилган ҳар 100 т/км иш учун ёқилғи сарфининг меъёри 1,3 литр;

-тиркаманинг ҳар 1 тонна оғирлиги учун қўшимча ёқилғи сарфи меъёри 1,3 литр;

-тиркеманинг оғирлиги 4,0 тонна;

- қиш даврида ишлаганлик учун ёқилғи сарфи меъёрига қўшимча 10 фоиз.

Юқорида келтирилган шартли маълумотларга кўра:

- ҳар 100 км масофага ёқилғи сарфи меъёри

$$M_T = B_M + T_M * T_O = 25 + 4 * 1,3 = 30,2 \text{ л.}$$

- автомашинанинг бажарган ишига тўғри келадиган ва унинг таннархига киритилиши лозим бўлган ёқилғининг миқдори

$$\begin{aligned} E_M &= 0,01 * (Y_B * M_T + B_I * M_I) * (1 + 0,01 * K_T) = 0,01 * (500 * 30,2 + 10000 * 1,3) * \\ &(1 + 0,01 * 10) = 309,1 \text{ литр} \end{aligned}$$

- бажарилган иш таннархига киритилиши лозим бўлган ёқилғининг қиймати 309100 сўм ($309,1 \text{ л} * 1000 \text{ сўм}$).

Юқорида келтирилган ҳисоб-китоблар асосида Транспорт воситалари ёрдамида бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)ларга сарфланган ёқилғи қийматига Транспорт ташкилотларида қуйидаги бухгалтерия ёзуви берилади:

Дебет 2010 «Асосий ишлаб чиқариш»

Кредит 1031 «Ҳайдовчилар жавобгарлигидаги ёқилғи».

Ҳисобот даврида ҳайдовчилар жавобгарлигидаги ёқилғининг меъёрдан ортиқ ёки кам сарфланганлиги қуйидаги тартибда ҳисоб-китоб қилинади (1-жадвал).

Транспорт ташкилотларида транспорт воситаларига ўрнатилган эҳтиёт қисмлар қийматини бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)лар таннархига киритиш иккита усулда амалга оширилади: (1) усул – бу эҳтиёт қисмлар қийматини улар транспорт воситаларига ўрнатилганда фойдали хизмат муддати мобайнида таннархга бир маромда ёки бажарилган иш ҳажмига қараб киритиб бориш усули; (2) усул – бу эҳтиёт қисмлар қийматини улар Транспорт воситаларига ўрнатилганда таннархга тўлиғича киритиш усули.

Биринчи усул транспорт воситаларига ўрнатиладиган янги автошиналар

ва аккумуляторлар қийматини бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)лар таннархига киритишда қўлланилади. Иккинчи усул қолган эҳтиёт қисмлар қийматини бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)лар таннархига киритишда ишлатилади.

1-жадвал

Автотранспорт воситалари бўйича ёқилғи сарфини белгиланган меъёрдан четланишларининг ҳисоб-китоби(литрда)⁴

№	Транспорт воситаси давлат белгиси рақами	Ҳайдовчининг Ф.И.Ш.	Ҳисобот даври бошидаги қолдиқ	Ҳисобот даври даврида берилган ёқилғи	Жами ёқилғи (4+5)	Меъёр бўйича сарфланган ёқилғи	Ҳисобот даври охиридаги қолдиқ		Четланиш	
							меъёр бўйича (6-7)	Ҳақиқатда	ортиқча сарф (9<8)	тежам (9>8)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	10 АҒ 401	Усаров	20	300	320	285	35	30	5	-
2	10 АҒ 402	Холов	40	400	440	430	10	12	-	2
3	10 АҒ 403	Тошев	25	375	400	380	20	20	-	-
Худди шу тарзда барча бошқа Транспорт воситалари бўйича										
Жами			700	4500	5200	4800	400	345	85	30

Транспорт ташкилотларида бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)лар таннархига киритиладиган бошқа ишлаб чиқариш харажатлари бўлиб асосан ёрдамчи ишлаб чиқариш харажатлари ва умумишлаб чиқариш харажатлари ҳисобланади.

Ёрдамчи ишлаб чиқариш харажатларига транспорт ташкилотларида куйидаги бўлинмаларнинг харажатлари киритилади:

- (1) Транспорт воситаларига ўрнатиладиган турли деталлар, конструкция ва мосламаларини тайёрлаш устахоналари;
- (2) Транспорт воситалари сақланадиган гараж хўжалиги;
- (3) Транспорт воситаларини ёқилғи ва мойлаш материаллари билан

⁴ Жадвал “UZPARAVTOTRANS” ОАЖ маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланган.

таъминлаш бўлинмалари;

(4) Транспорт воситаларини таъмирлаш бўлинмалари;

(5) Транспорт воситаларини ювиш ва профилактика қилиш бўлинмалари;

(Ёрдамчи ишлаб чиқариш бўлинмалари фаолиятига доир харажатлар ҳисоби 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счётида олиб борилади. Ушбу счётнинг дебетида ёрдамчи ишлаб чиқаришга кетган материал, иш ҳақи, ижтимоий суғурта, амортизация, турли хизматлар ва бошқа сарф-харажатлар тўғрисидаги маълумотлар жамланади. Бунда мос равишдаги харажат моддаларини акс эттирувчи счётлар (масалан, (1000, 6710, 6520, 0200, 6000, 6990 ва бошқалар) кредитланади. 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счётининг кредитида ёрдамчи ишлаб чиқаришга сарфланган харажатларнинг ҳисобдан чиқарилиши, яъни ушбу счётнинг ёпилиши акс эттирилади.

Транспорт ташкилотларида 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счётининг ёпилиши қуйидаги бухгалтерия ёзувлари билан акс эттирилади:

(1) ёрдамчи ишлаб чиқаришдан олинган турли деталлар, конструкциялар, мосламалар, хўжалик жиҳозлари қиймати:

Дебет 1000 «Материаллар»

Кредит 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш»

(2) ёрдамчи ишлаб чиқариш харажатларининг капитал инвестиция сифатида тан олинган суммасига:

Дебет 0890 «Бошқа капитал қуйилмалар»

Кредит 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш»

(3) ёрдамчи ишлаб чиқариш харажатлари асосий ишлаб чиқариш харажатларига киритилган суммасига:

Дебет 2010 «Асосий ишлаб чиқариш»

Кредит 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш»

(4) ёрдамчи ишлаб чиқариш харажатларининг давр харажатлари ҳисоби счётларига ўтказилган қисмига:

Дебет 9400 «Давр харажатларини ҳисобга олиб боровчи счётлар»

Кредит 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш».

Ёрдамчи ишлаб чиқариш харажатлари ва улар тақсимотининг аналитик ҳисоби Транспорт ташкилотлари ёрдамчи ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш бўлинмалари бўйича 10 журнал-ордерда юритилади.

Транспорт ташкилотларида умумишлаб чиқариш характериға эға бўлган харажатлар ҳисоби 2500 «Умумишлаб чиқариш харажатлари» счётида юритилади. Ушбу счётда қуйидаги харажатлар акс эттирилади:

а) омбор хўжаликларини сақлаш ҳамда уларни эксплуатация қилиш харажатлари;

б) ишлаб чиқариш мақсадидаги мол-мулкни суғурталаш харажатлари;

в) ишлаб чиқариш биноларини иситиш, ёритиш ва сақлаш харажатлари;

г) транспорт воситалари ёрдамида иш (хизмат)ларни юритувчи ходимларға маиший, тиббий, санитария-гигиена, овқатланишни ташкил қилиш бўйича хизматларни кўрсатиш бўлинмалари.

д) ишлаб чиқариш мақсадида фойдаланиладиган мол-мулкни ижараға олиш харажатлари;

е) умумишлаб чиқаришда банд бўлган ходимларға ҳисобланган меҳнат ҳақи ва ижтимоий суғуртаға ажратмалар;

ж) умумишлаб чиқариш хусусиятиға эға бўлган бошқа харажатлар.

Ҳисобот ойи мобойнида 2510 «Умумишлаб чиқариш харажатлари» счётининг дебетида ва мос равишдаги бошқа счётларнинг кредитида номлари юқорида зикр этилган харажат моддалари бўйича маълумотлар жамланади. Ой охирида ушбу счётнинг дебетида тўпланган харажатлар автотранспорт корхонаси ҳисоб сиёсатида келтирилган тартибға мувофиқ асосий ишлаб чиқариш (2010 счёт), ёрдамчи ишлаб чиқариш (2310 счёт) ҳамда давр харажатлари (9400 счёт)ға тақсимланади.

Транспорт ташкилотларида умумишлаб чиқариш харажатларининг аналитик ҳисоби умумишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш бўлинмалари бўйича 10 журнал-ордерда юритилади.

Транспорт ташкилотларида уларнинг ихтисослашганлигига кўра ҳар бир машина томонидан бажариладиган иш (кўрсатиладиган хизмат)ларнинг

режали ёки норматив таннархи олдиндан калькуляция қилинади. Бунда калькуляция қилиш бирлиги сифатида турли кўрсаткичлар, масалан 1 тонна ташиладиган юк, 1 км босиб ўтиладиган масофа ёки транспорт воситасининг 1 соатлик иш фаолияти олинади. Режа ёки норматив таннархни калькуляция қилиш, одатда, бажариладиган иш (кўрсатиладиган хизмат)ларнинг автотранспорт корхонаси учун қанчага тушишини, шунингдек эришиладиган молиявий натижаларни олдиндан чамалаш мақсадида амалга оширилади. Бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)ларнинг ҳақиқий таннархи ҳисобот даврлари (ой, чорак, йил) охирида 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счётининг маълумотлари, шунингдек Транспорт воситаларининг иш фаолияти ҳисоби карточкалари асосида ҳисоб-китоб қилинади. Бунда, жами сарфланган харажатларни бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)лар ҳажмига бўлиш йўли билан уларнинг бир бирлигига тўғри келадиган суммаси, яъни таннархи топилади. Бир бирлик иш (хизмат)га тўғри келадиган ҳақиқий таннарх ҳамда режа (норматив) таннарх ўртасидаги фарқ автотранспорт корхонасида харажатлар бўйича белгиланган меёрларга қанчалик даражада амал қилинаётганлигига баҳо беришга асос бўлади.

Режа ёки меёрий таннарх транспорт воситаларининг ҳар бир тури бўйича махсус калькуляция карточкаларини тузиш йўли билан ҳисоб-китоб қилинади. Ушбу калькуляция карточкаларида таннархга кирувчи харажатларнинг моддалари, уларнинг бир бирлик иш (хизмат) учун белгиланган миқдорлари (меёрлари), улар асосида топилган жами таннарх суммаси ўз аксини топади. Калькуляция карточкалари автотранспорт корхонаси раҳбари томонидан тасдиқланади. Улар Транспорт воситалари ёрдамида иш бажариш ёки хизмат кўрсатиш бўйича буюртмачилар билан шартномалар тузишда шартнома қийматини белгилашга хизмат қилади.

Транспорт воситалари ёрдамида бажариладиган иш (кўрсатиладиган хизмат)лар таннархини калькуляция қилиш ҳамда шартнома баҳоларини аниқлаш тартиби кўргазмали тарзда 2-жадвалда юк ташишга мўлжалланган транспорт воситаси бўйича, 3-жадвалда эса йўловчи ташишга мўлжалланган

Транспорт воситалари бўйича келтирилган.

Транспорт воситалари ёрдамида бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)ларнинг ҳақиқий таннархи турли усулларда калькуляция қилиниши мумкин. Амалиётда энг кенг тарқалган усуллар бўлиб яхлит ҳамда буюртмали усуллар ҳисобланади.

Яхлит усулда транспорт воситалари ёрдамида бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)ларнинг ҳақиқий таннархи яхлит тарзда автотранспорт корхонаси бўйича бош китобда очилган 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счёти маълумотлари асосида топилади. Ушбу счётнинг дебитида алоҳида корреспонденцияланувчи счётлар бўйича тўпланган йиғма маълумотлар бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)ларнинг ҳақиқий таннаrxини билдиради. Ҳисобот оyi охирида бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)ларнинг ҳақиқий таннархи қуйидаги ёзув билан акс эттирилади:

Дебет 9130 «Бажарилган иш ва кўрсатилган хизматлар таннархи»

Кредит 2010 «Асосий ишлаб чиқариш»

Яхлит усулда 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счётининг дебитида алоҳида корреспонденцияланадиган счётлар бўйича келтирилган маълумотлар автотранспорт корхонаси бўйича «Бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)ларнинг ҳақиқий таннархи тўғрисида ҳисобот»ни тузишга асос бўлади. Ушбу ҳисоботда ҳар бир харажат моддаси бўйича келтирилган маълумотларни тасдиқланган режа (норматив) таннарх маълумотлари билан таққослаш бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)ларни тўғри режалаштирилганлиги ёки улар бўйича нормативларнинг тўғри белгиланганлигига баҳо беришга, режа ёки нормативлардан четланишларнинг сабаблари, айбдорлари ва бошқа жиҳатларини аниқлашга, шунингдек тегишли бошқарув қарорларини қабул қилишга имкон беради.

Буюртмали усулда буюртмачилар учун транспорт воситалари ёрдамида бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)ларнинг ҳақиқий таннархи уларнинг ҳар бири бўйича ҳисоб-китоб қилинади. Бундай ҳисоб-китоб ҳар бир буюртмачи бўйича 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счёти қошида очилган аналитик

счётларда тўпланган маълумотлар асосида амалга оширилади.

2-жадвал

**“UZPARAVTOTRANS” ОАЖда юк ташиш транспортида бажариладиган иш
(кўрсатиладиган хизмат) режа таннархи
ҳамда шартнома баҳоларининг ҳисоб-китоби⁵**

Транспорт воситаси маркаси – ГАЗ-53.

Юк кўтариш меъёри – 5 тонна.

Ёқилғи тури – суюлтирилган газ.

Калькуляция бирлиги - 1 соатлик иш.

Транспорт воситасининг иш вақти - 8 соат;

Босиб ўтиладиган йўл -120 км.

№	Харажат моддалари	Сумма
1	Меҳнат ҳақи	803,68
	б) тариф бўйича (8×100,46)	38,41
	б) машинани ишга тайёрлаш (23×1,67)	200,92
	в) тоифа учун, 25%	417,20
	г) мукофот, 40%	131,41
	д) бошқа қўшимчалар, 9%	
	Жами иш ҳақи харажатлари	1591,62
2	Ижтимоий суғуртага ажратма (24 %)	382,0
3	Ёқилғи (27×120/100×241,37)	7820,38
4	Мойлаш материаллари (872,89×1,09×1,2×0,324)	369,92
5	Автошина эскириши (151250×6×120/(1000×1,17)/(100×1,1))	846,15
6	Таъмирлаш фондига ажратма (120×28,60)	3432,0
7	Амортизация	3844
8	Гидравлика суюқлиги (15×0,87×1,5×2×95,49×8)	23,93
9	Бошқа харажатлар (жами харажатдан 15%)	2746,50
10	Жами ишлаб чиқариш харажатлари (таннарх)	21056,5
11	Давр харажатлари (таннархдан 25%)	5264,12
12	Жами харажатлар	26320,62
13	Рентабеллик (жами харажатлардан 20%)	5264,12
14	Жами хизмат қиймати (ҚҚСсиз)	31584,74
15	1 соатлик ишнинг:	
	-таннархи	2632,06
	-сотиш қиймати (ҚҚСсиз)	3948,09

⁵ Жадвал “UZPARAVTOTRANS” ОАЖ маълумотлари асосида тайёрланган.

Йўловчи ташиш транспортида бажариладиган иш
(кўрсатиладиган хизмат) таннархи ҳамда шартнома баҳоларининг
ҳисоб-китоби⁶

Калькуляция бирлиги - 1 соатлик иш.

Транспорт воситасининг иш вақти -8 соат;

Босиб ўтиладиган йўл -150 км.

№	Харажат моддаси	ЛА3- 695 (бензин)	ЛА3- 695 (газ)	М 24.9 (дизель)
1	Ҳайдовчининг иш ҳақи	2284,80	2284,80	2450
2	Ижтимоий суғуртага ажратма	548,35	548,35	588
3	Ёқилғи суммаси:	25277	15312	6968
	а) 150 км га харажат, литр	61,5	63,8	24
	б) 1 литр ёқилғининг қиймати, сўм	411	240	290,33
4	Мойлаш материаллари	458	258	209
5	Автошиналарнинг эскириши	2192	2192	2054
6	Амортизация	-	-	17098
7	Бошқа харажатлар	14520	11088	20196
	а) ёрдамчи ишлаб чиқариш	10120	7728	14076
	харажатлари	4400	3360	6120
8	Жами ишлаб чиқариш харажатлари (таннарх)	45280,15	31683,15	49563
10	Давр харажатлари	11320	7920	12390
11	Жами харажатлар	56600,15	39603,15	61953
12	Фойда (20%)	11320	7920	12390
13	Жами сотиш қиймати (ҚҚСсиз)	67920,15	47523,15	74343
14	1 соатнинг:			
	а) таннархи	5660	3960	6195
	б) сотиш баҳоси (ҚҚСсиз)	8490	5940	9293

Юқоридагилардан келиб чиқиб шуни айтишимиз мумкинки, харажатлар таркиби тўғрисидаги Низом молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот билан узвий боғланган бўлиб, унинг ички ва ташқи фойдаланувчилар учун фойдалилигига бевосита таъсир қилади.

2.2 Транспорт ташкилотларида якуний молиявий натижани ҳисобга олиш ва уни такомиллаштириш масалалари

Транспорт ташкилотларида якуний молиявий натижа ҳисобот даврида корхона бухгалтерия ҳисобида ҳисобга олинган ҳамма операциялар асосида аниқланади.

⁶ Жадвал “UZPARAVTOTRANS” ОАЖ маълумотлари асосида тайёрланган.

Реализация билан боғлиқ бўлмаган даромад, харажат ва нобудгарчиликларга қуйидагилар киради:

- Хамкорликдаги корхоналарда даромаддан олинадиган улуш, мулкни ижарага берганлиги учун олинадиган даромад;
- Корхонага қарашли акция, облигация ва бошқа қимматли қоғозлар учун олинадиган дивидент;
- Валюта курсининг ижобий ёки салбий фарқлари(валюта счётлари ва чет эл валюта операциялари бўйича);
- Корхона балансида ҳисобда бўлган уй-жой коммунал хўжалигидан фойдаланишдан олинадиган даромад(4110 – “Алоҳида бўлинмалардан олинадиган счётлар” счёти маълумотлари асосида аникланади);
- Иқтисодий санкциялар кўринишида олинадиган ва тўланадиган суммалар(шартнома шартларини бажармаганлиги учун жарима ва пенялар);
- Тугатилган ишлаб чиқариш буюртмалари бўйича харажатлар.

Якуний молиявий натижа бухгалтерия ҳисобида 9900 – “Якуний молиявий натижа” счётида ҳисобга олиб борилади. Ушбу счёт транзит бўлиб, актив-пассив счёт характерга эга. Счётнинг дебитида зарарлар, кредитида эса фойда акс эттирилади. Ушбу счётнинг дебет ва кредит оборотларининг фарқи корхонанинг ҳисобот йилидаги молиявий натижасини, яъни солиқ тўлангунга қадар бўлган фойдасини акс эттиради. Ҳисобот йилининг охирида 9810 – “Даромад(фойда) солиғи бўйича харажатлар”, 9820 – “Бошқа солиқ ва йиғимлар бўйича харажатлар” счётларида фойда(даромад)дан ҳисобланган умумий сумма акс эттирилади. Ҳисобот даврида ҳисобланган солиқлар ва йиғимлар суммаси қуйидаги проводка орқали чегириб ташланади:

Д-т 9900 – “Якуний молиявий натижа”

К-т 9810, 9820.

Ушбу муомалалардан сўнг 9900 – “Якуний молиявий натижа” счётида қолган сумма корхонанинг ҳисобот йилида олган соф фойда(зарар)сини англатади ва ушбу сумма қуйидаги проводка орқали 8710 – “Ҳисобот

даврининг тақсимланмаган фойдаси(қопланмаган зарари)” счётига ўтказилади:

Соф фойда суммасига:

Д-т 9900 – “Якуний молиявий натижа”

К-т 8710 – “Хисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси(қопланмаган зарари)”

Зарар суммасига:

Д-т 8710 - “Хисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси(қопланмаган зарари)”

К-т 9900 - “Якуний молиявий натижа”

Транспорт ташкилотлари юқорида таъкидланганидек, асосий фаолиятдан ташқари бошқа асосий бўлмаган фаолият турлари билан ҳам шуғулланишлари мумкин. Бундай фаолият турларига, жумладан уларнинг инвестиция фаолияти, молиявий фаолияти, эмиссия фаолияти ва бошқалар киради. Ушбу фаолият турлари бўйича эришилган молиявий натижалар ҳам мос равишда уларга доир даромад, харажат ҳамда фойда ёки зарар кўрсаткичлари билан тавсифланади. Бу кўрсаткичлар билан биргаликда топилган молиявий натижалар Транспорт ташкилотларининг умумхўжалик фаолиятдан олинган молиявий натижаларини ифодалайди.

Транспорт ташкилотларида умумхўжалик фаолиятдан олинган даромадларга бошқа юридик шахсларга киритилган молиявий инвестициялардан дивиденд, роялти ва фойиз кўринишида олинган даромадлар, шунингдек узоқ муддатли ижарадан, валюта курсларини ижобий томонга ўзгаришидан, қимматли қоғозларни қайта баҳолашдан олинган даромадлар киради. Ушбу даромадлар ҳисобот даврида 9500 «Молиявий фаолиятдан даромадларни ҳисобга олувчи счётлар» тизимида очиладиган алоҳида счётларнинг кредитида акс эттирилади. Бунда асосий бўлмаган фаолият турларидан олинган бошқа даромадларнинг аниқ турларини ифодаловчи счётлар, чунончи 4010, 4310, 4810, 4820, 4830, 4840, 4850, 5210, 5220, 5810, 6230 ва бошқалар дебетланади. Ҳисобот давр охирида 9500

«Молиявий фаолиятдан даромадларни ҳисобга олувчи счётлар» тизимида очиладиган алоҳида счётларнинг кредитида тўпланган сумма 9910 «Якуний молиявий натижа» счётига ўтказилади ва шу йўл билан улар ёпилади.

Транспорт ташкилотларининг умумхўжалик фаолиятига доир харажатларга олинган кредит ва қарзлар учун тўланадиган фоизлар, валюта курсларини салбий томонга ўзгаришидан, қимматли қоғозларни қайта баҳолашдан кўрилган зарарлар киради. Ушбу харажатлар ва зарарлар ҳисобот даврида 9600 «Молиявий фаолиятга доир харажатларни ҳисобга олувчи счётлар» тизимида очиладиган алоҳида счётларнинг дебитида акс эттирилади. Бунда асосий бўлмаган фаолият турларига доир харажат ва зарарларнинг аниқ турларини ифодаловчи счётлар, чунончи 6010, 6310, 6910, 6920, 6990, 5020, 5210, 5220, 5810 ва бошқалар кредитланади. Ҳисобот даврида 9600 «Молиявий фаолиятга доир харажатларни ҳисобга олувчи счётлар» тизимида очиладиган алоҳида дебитида тўпланган сумма 9910 «Якуний молиявий натижа» счётига ўтказилади ва шу йўл билан улар ёпилади.

Умумхўжалик фаолиятига доир даромад ва харажатлар ўртасидаги фарқ транспорт ташкилотларининг умумхўжалик фаолиятидан олинган фойдаси ёки ундан кўрилган зарарини билдиради. Ушбу фойда ёки зарар арифметик йўл билан 9500 «Молиявий фаолиятдан даромадларни ҳисобга олувчи счётлар» ҳамда 9600 «Молиявий фаолиятга доир харажатларни ҳисобга олувчи счётлар»нинг 9910 «Якуний молиявий натижа» счётининг мос равишда кредит ва дебет томонларига ўтказилган маълумотлар асосида топилади.

Транспорт ташкилотларининг умумхўжалик фаолияти молиявий натижаларини ифодаловчи кўрсаткичларга юқоридаги кўрсаткичлардан ташқари солиқ тўлагунга қадар бўлган фойда (зарар) ва даромад (фойда) солиғига тортиладиган фойда (зарар) кўрсаткичлари ҳам киради.

Транспорт ташкилотларининг солиқ тўлагунга қадар бўлган фойдаси (зарари) уларнинг умумхўжалик фаолиятидан олинган фойда (зарар)

суммасига фавкулотдаги фойда суммасини қўшиш ҳамда фавкулотдаги зарар суммасини айириш йўли билан топилади. 21-сон БХМСга мувофик Транспорт ташкилотларида фавкулотдаги даромадлар 9710 “Фавкулотдаги фойда” счётининг кредитида ҳисобга олинади. Бунда фавкулотда олинган ёки ҳисобланган фойданинг турларини кўрсатувчи счётлар, масалан 0100, 0400, 0700, 1000, 4890, 5010, 5110 ва бошқа счётлар дебетланади. Фавкулотдаги зарарлар ҳисоби 9720 “Фавкулотдаги зарарлар” счётининг дебитида юритилади. Бунда фавкулотдаги ҳодисалардан кўрилган зарарларнинг аниқ моддаларини кўрсатувчи счётлар, масалан, 0100, 0400, 0700, 1000, 5010, 5110, 6990 ва бошқа счётлар кредитланади. Ҳисобот даври охирида 9710 “Фавкулотдаги фойда” счётининг кредитида ҳамда 9720 “Фавкулотдаги зарарлар” счётининг дебитида тўпланган суммалар мос равишда 9910 «Якуний молиявий натижа» счётига ўтказилади ва шу йўл билан ушбу счётлар ёпилади.

Даромад (фойда) солиғига тортиладиган фойда (зарар) кўрсаткичи солиқ тўлагунга қадар бўлган фойда (зарар) суммасига «Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тўғрисида низом»нинг 1-иловасида келтирилган доимий фарқлар ва беғараз олинган мулк суммаларини қўшиш, шунингдек ушбу низомнинг 2-иловасида келтирилган вақтинчалик фарқлар, олинган дивидендлар ҳамда даромад (фойда) солиғи бўйича солиқ қонунчилигида кўзда тутилган имтиёзлар суммаларини чегириш йўли билан топилади.

Транспорт ташкилотларининг ҳисобот давр (чорак, йил)даги соф фойдаси (қопланмаган зарари) уларнинг ташкилий-ҳуқуқий мақомига кўра турлича аниқланади. Чунончи, умумдавлат солиқларини тўловчи Транспорт ташкилотларида соф фойда (қопланмаган зарар) солиқ тўлагунга қадар бўлган фойда (зарар) суммасидан ҳисобланган даромад (фойда) солиғи ҳамда ободонлаштириш ва ижтимоий инфраструктурани ривожлантириш солиғи суммасини айириш орқали топилади. Ягона солиқ тўловида ишловчи Транспорт ташкилотларининг соф фойдаси уларнинг солиқ тўлагунга қадар

бўлган фойда (зарар) суммасидан ҳисобланган ягона солиқ тўлови суммасини айириш орқали топилади.

Транспорт ташкилотларининг соф фойдаси (зарари) 9910 «Якуний молиявий натижа» счётида барча даромад ва харажатлар, даромаддан ундириладиган солиқлар тўлиқ акс эттириб бўлингач, унинг ёпилишига қадар кредит ҳамда дебет обороти суммалари ўртасидаги фарқдан иборат бўлади. Ушбу счётнинг ёпилишига қадар бўлган кредит оборот суммасининг дебет оборот суммасидан катта бўлиши транспорт корхонасида соф фойдага эришилганлигини, унинг дебет оборот суммасининг кредит оборот суммасидан катта бўлиши эса транспорт корхонасининг ҳисобот даврни зарар билан якунлаганлигини билдиради. Эришилган соф фойда бухгалтерия ҳисобида қуйидаги ёзув билан акс эттирилади:

Дебет 9910 «Якуний молиявий натижа»

Кредит 8710 «Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)».

Транспорт ташкилотининг ҳисобот йилида фаолиятни зарар билан якунлаши бухгалтерия ҳисобида қуйидагича акс эттирилади:

Дебет 8710 «Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)»

Кредит 9910 «Якуний молиявий натижа»

Транспорт ташкилотлари ўзларининг соф фойдасини уларнинг ташкилий-ҳуқуқий мақомига кўра қонун ҳужжатлари ҳамда таъсис ҳужжатларида белгиланган муддатларда ва тартибларда турли мақсадларда ишлатадилар. Чунончи, акциядорлик жамиятлари шаклидаги Транспорт ташкилотларида ҳисобот йилнинг соф фойдаси келгуси йилда акциядорлар йиғилиши қарорига мувофиқ тақсимланади. Акция эгаларига соф фойданининг дивиденд сифатида тақсимланишига бухгалтерия ҳисобида қуйидагича ёзув қилинади:

Дебет 8710 «Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)»

Кредит 6610 «Ҳисобланган дивидендлар»

Соф фойдадан резерв капиталига қилинган ажратма суммасига:

Дебет 8710 «Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари»

Кредит 8520 «Резерв капитали»

Ҳисобот йилнинг тақсимланмай қолинган соф фойдасининг ўтган йилларнинг тақсимланмаган фойдасига ўтказилишига:

Дебет 8710 «Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари»

Кредит 8720 «Ўтган йилларнинг тақсимламаган фойдаси (қопланмаган зарари)».

Масъулияти чекланган жамият шаклидаги Транспорт ташкилотларида ҳисобот йилнинг соф фойдаси устав шартларига мувофиқ тақсимланади ҳамда юқорида келтирилган ёзувларга ўхшаш ёзувлар асосида бухгалтерия ҳисобида акс эттирилади.

Республикамизнинг хусусий корхоналар тўғрисидаги қонунига мувофиқ ушбу мақомдаги Транспорт ташкилотларида олинган соф фойда улар эгаларининг мулки ҳисобланади ҳамда дивиденд солиғига тортилмайди.

Давлат унитар корхоналари мақомидаги транспорт ташкилотларида ҳисобот йилнинг соф фойдаси тақсимланмайди. Ушбу типдаги корхоналарда ҳисобот йилнинг соф фойдаси уларнинг устав капиталини қўпайтиришга йўналтирилади ва унга қуйидагича бухгалтерия ҳисоби қилинади:

Дебет 8710 «Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари»

Кредит 8300«Устав капитали».

Давлат унитар корхоналари мақомидаги транспорт ташкилотларида ҳисобот йилнинг қопланмаган зарари устав капиталини камайитиришга олиб борилади ва у юқоридаги ёзувга тескари бўлган ёзув асосида акс эттирилади.

Транспорт воситалари иш фаолиятидан олинган даромадлар деганда бошқа юридик шахслар (буюртмачиларга) тузилган шартномалар асосида,

шунингдек жисмоний шахсларга нақд пулга юк ташиш ҳамда йўловчи ташиш бўйича бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)лардан олинган соф тушум тушунилади.

Республикаимизнинг 21-сон БХМС «Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий-хўжалик фаолияти бухгалтерия ҳисоби счётлар режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома»га мувофиқ транспорт ташкилотларида транспорт воситалари иш фаолиятидан олган даромадлари 9030 «Бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)лардан даромадлар» счётида ҳисобга олинади. Чунончи, бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)ларнинг тўлов шаклига кўра олинган даромадлар ушбу счётда қуйидагича акс эттирилади (4-жадвал).

4-жадвал

Транспорт воситалари ёрдамида бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)лардан олинган даромадларни счётларда акс эттириш⁷

№	Операциянинг мазмуни	Сумма	Дебет счёт	Кредит счёт	Асос бўлувчи ҳужжат
1	Нақд пулга бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)лардан олинган даромад суммасига	5000000	5010	9030	Кирим касса ордери
2	Нақд пулга бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)ларга тўғри келувчи ҚҚС суммасига	1000000	5010	6410	Кирим касса ордери
3	Нақдсиз пулга бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)лардан олинган даромад суммасига	30000000	4010	9030	Счёт-фактура
4	Нақдсиз пулга бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)ларга тўғри келувчи ҚҚС суммасига	6000000	4010	6410	Счёт-фактура
5	Йўловчи ташиш автотранспорти ҳайдовчиси томонидан йўл ҳақи эвазига сотиб олинган ёқилғига	500000	1040	9030	НКМ чеки, Квитанция
6	Йўловчи ташиш автотранспорти ҳайдовчиси томонидан йўл ҳақи эвазига қилинган таъмирлаш ишларига	300000	2010	9030	Квитанция, далолатнома, рахбар буйруғи (қарори)
7	АТВ иш фаолиятидан олинган даромадларни ҳисобга олувчи счётнинг ёпилишига	35800000	9030	9910	Бухгалтерия ҳисоб-китоби

Транспорт ташкилотларининг асосий фаолиятидан олинган соф тушум транспорт воситалари ёрдамида бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)лардан

⁷ Жадвал “UZPARAVTOTRANS” ОАЖ маълумотлари асосида тузилган. .

олинган ялпи тушум ҳамда уларга тўғри келувчи қўшилган қиймат солиғи суммалари ўртасидаги фарқдан ташкил топади. Ягона солиқ тўлови режимида ишловчи транспорт ташкилотларида транспорт воситалари ёрдамида бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)лардан олинган жами тушум уларнинг соф тушуми бўлиб ҳисобланади.

Транспорт воситалари иш фаолиятидан олинган даромадларнинг аналитик ҳисоби ҳар бир автомобил бўйича махсус регистр (машинограмма)да юритилади.

Транспорт ташкилотлари молиявий натижаларини ифодаловчи кўрсаткичлар улар томонидан тузиладиган «Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот» (2-шакл)да ўз аксини топади. Ушбу ҳисоботни тузишга асос бўлиб транспорт ташкилотларининг барча турдаги даромадлари ва харажатлари, фойда ҳамда фойданинг ишлатилиши ҳисоби учун мўлжалланган вақтинчалик (транзит) счётларнинг маълумотлари ҳисобланади. Молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботнинг алоҳида сатрлари қуйидаги тартибда шакллантирилади.

010-сатр «Маҳсулот (товарлар, иш ва хизмат)ларни сотишдан тушган соф тушум»да Транспорт воситалари ёрдамида бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)лардан тушган соф тушум акс эттирилади. Бу сатрни тўлғазишга асос бўлиб транспорт воситалари ёрдамида бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)лардан олинган даромадлар ҳисоби учун мўлжалланган 9030 счётнинг кредит обороти суммаси ҳисобланади. Ушбу кўрсаткич ҳисоботнинг «Даромадлар» устунчасида кўрсатилади.

020-сатр «Сотилган маҳсулот (товарлар, иш ва хизмат)ларнинг таннархи»да Транспорт воситалари ёрдамида бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)ларнинг сотиш таннархи акс эттирилади. Бу сатрни тўлғазишга асос бўлиб Транспорт воситалари ёрдамида бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)лар таннархи ҳисоби учун мўлжалланган 9130 счётнинг дебет обороти суммаси ҳисобланади. Ушбу кўрсаткич ҳисоботнинг «Харажатлар» устунчасида кўрсатилади.

030-сатр «Маҳсулот (товарлар, иш ва хизмат)ларни сотишнинг ялпи фойдаси (зарари)да ҳисоботнинг 010 ва 020-сатрларида кўрсатилган суммаларнинг фарқи ёзилади. Бунда, ижобий фарқ Транспорт воситалари ёрдамида бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)лардан олинган фойдани кўрсатади ва у «Даромадлар» устунчасига ёзилади. Салбий фарқ эса Транспорт воситалари ёрдамида бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)лардан кўрилган зарарни ифодалайди ва у ҳисоботнинг «Харажатлар» устунчасига ёзилади.

040-сатр «Давр харажатлари, жами»да Транспорт ташкилоти давр харажатларининг умумий суммаси кўрсатилади. Бу сатрда кўрсатилган сумма мос равишда 050- сатр «Сотиш харажатлари», 060-сатр «Маъмурий – бошқарув харажатлари», 070-сатр «Бошқа операцион харажатлар» ва 080-сатр «Келгусида солиққа тортиладиган базадан чиқариладиган ҳисобот даври харажатлари»да кўрсатилган суммаларнинг йиғиндисига тенг бўлиши лозим. Ҳисоботнинг 050-080-сатрларини тўлдиришга давр харажатларини алоҳида турлари ҳисоби учун мўлжалланган мос равишдаги 9410 «Сотиш харажатлари», 9420 «Маъмурий-бошқарув харажатлари» 9430 «Бошқа операцион харажатлар» 9440 «Келгусида солиққа тортиладиган базадан чиқариладиган ҳисобот даври харажатлари» счётларнинг дебет обороти суммалари асос бўлади. Давр харажатлари суммалари ҳисоботнинг «Харажатлар» устунчасида акс эттирилади.

090-сатр «Асосий фаолиятнинг бошқа даромадлари»да Транспорт ташкилотларининг асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлари акс эттирилади. Бу сатрни тўлғазишга асос бўлиб асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар ҳисоби учун мўлжалланган счётларнинг (9310-9390 счётлар) кредит обороти суммалари ҳисобланади. Асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар ҳисоботнинг «Даромадлар» устунчасида кўрсатилади.

100-сатр «Асосий фаолиятнинг фойдаси (зарари)»да Транспорт ташкилотининг асосий фаолиятдан олган фойдаси ёки кўрган зарари

кўрсатилади. Ҳисоботнинг ушбу сатри суммаси унинг 030-сатри суммасидан 040-сатрдаги суммани айириш, шунингдек 090 сатрда кўрсатилган суммани кўшиш орқали топилади. Транспорт ташкилотининг асосий фаолиятдан олган фойдаси ҳисоботнинг «Даромадлар» устунчасида, кўрган зарари эса унинг «Харажатлар» устунчасида акс эттирилади.

110-сатр «Молиявий фаолиятнинг даромадлари, жами»да Транспорт ташкилотининг ҳисобот даврида молиявий ва инвестиция фаолият турларидан олган даромадларининг умумий суммаси кўрсатилади. Бу сатрда кўрсатилган сумма мос равишда 120- сатр «Дивидендлар кўринишидаги даромадлар», 130-сатр «Фоизлар кўринишидаги даромадлар», 140-сатр «Узоқ муддатли ижара (лизинг)дан даромадлар», 150-сатр «Валюта курси фарқидан даромадлар» ва 160-сатр «Молиявий фаолиятнинг бошқа даромадлари»да кўрсатилган суммаларнинг йиғиндисига тенг бўлиши лозим. Ҳисоботнинг 120-160-сатрларини тўлдиришга молиявий фаолиятга доир даромадларнинг алоҳида турлари ҳисоби учун мўлжалланган мос равишдаги счётларнинг (9510-9590 счётлар) кредит оборотлари суммалари асос бўлади. Молиявий фаолиятга доир даромадлар ҳисоботнинг «Даромадлар» устунчасида акс эттирилади.

170-сатр «Молиявий фаолият бўйича харажатлар, жами»да Транспорт ташкилотининг ҳисобот даврида молиявий фаолиятига доир харажатларнинг умумий суммаси кўрсатилади. Бу сатрда кўрсатилган сумма мос равишда 180- сатр «Фоизлар кўринишидаги харажатлар», 190-сатр «Узоқ муддатли ижара (молиявий лизинг) бўйича фоизлар кўринишидаги харажатлар», 200-сатр «Валюта курси фарқидан зарарлар» ва 210-сатр «Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар»да кўрсатилган суммаларнинг йиғиндисига тенг бўлиши лозим. Ҳисоботнинг 180-210-сатрларини тўлдиришга молиявий фаолият бўйича харажатларнинг алоҳида турлари ҳисоби учун мўлжалланган мос равишдаги счётларнинг (9610-9690 счётлар) дебет оборотлари суммалари асос бўлади. Молиявий фаолият бўйича харажатлар ҳисоботнинг «Харажатлар» устунчасида акс эттирилади. «Умумхўжалик фаолияти

фойдаси (зарари)» номли 220-сатрда эса транспорт ташкилотининг умумхўжалик фаолиятдан олган фойдаси ёки кўрган зарари кўрсатилади. Ҳисоботнинг ушбу сатри суммаси унинг 100-сатри суммасига 110-сатрда кўрсатилган суммани қўшиш ҳамда 170-сатрдаги суммани айириш орқали топилади. Транспорт ташкилотининг умумхўжалик фаолиятдан олган фойдаси ҳисоботнинг «Даромадлар» устунчасида, кўрган зарари эса унинг «Харажатлар» устунчасида акс эттирилади.

230-сатр «Фавқулоддаги фойда ва зарарлар»да Транспорт ташкилотининг ҳисобот даврида олган фавқулотдаги фойдаси ҳамда кўрган зарари акс эттирилади. Ушбу сатрда фавқулотдаги фойда ҳисоби учун мўлжалланган 9710 счётнинг кредит оборот суммаси даромадлар устунчасига ва фавқулотдаги зарарлар ҳисоби учун мўлжалланган 9720 счётнинг дебет оборот суммаси харажатлар устунчасига ёзилади.

240-сатр «Даромад (фойда) солиғини тўлагунга қадар фойда (зарар)да Транспорт ташкилотининг ҳисобот даврдаги даромад (фойда) солиғини тўлагунга қадар фойдаси (зарари) кўрсатилади. Ҳисоботнинг ушбу сатри суммаси унинг 220-сатри суммасига 230-сатрда кўрсатилган фавқулотдаги фойда суммасини қўшиш ҳамда фавқулотдаги зарарлар суммасини айириш йўли билан топилади. транспорт ташкилотининг даромад (фойда) солиғини тўлагунга қадар бўлган фойда суммаси ҳисоботнинг «Даромадлар» устунчасида, даромад (фойда) солиғини тўлагунга қадар бўлган зарар суммаси эса унинг «Харажатлар» устунчасида акс эттирилади.

250-сатр «Даромад (фойда) солиғи) умумдават солиқларини тўловчи Транспорт ташкилотлари томонидан тўлғазилади. Ушбу сатрни тўлғазишга «Даромад (фойда) солиғи ҳисоб-китоби» асосида ҳисобланган ҳамда 9810 «Фойданинг даромад (фойда) солиғи учун ишлатилиши» счётининг дебет оборотида кўрсатилган сумма асос бўлади. Ҳисобланган даромад (фойда) солиғи суммаси ҳисоботнинг «Харажатлар» устунчасида акс эттирилади.

260-сатр «Фойдадан бошқа солиқлар ва йиғимлар» сатри турли мақомдаги транспорт ташкилотларида турлича тўлғазилади. Чунончи,

умумдават солиқларини тўловчи транспорт ташкилотлари ушбу сатрда ҳисобот даврида ҳисобланган ободонлаштириш ва ижтимоий инфраструктурани ривожлантириш солиғи суммасини «Харажатлар» устунчасида кўрсатадилар. Ихчамлаштирилган солиқ режимида фаолият юритувчи транспорт ташкилотлари бу сатрда ягона солиқ тўловини акс эттирадилар. Сатрни тўлғазишга асос бўлиб умумдават солиқларини тўловчи транспорт ташкилотларида «Ободонлаштириш ва ижтимоий инфраструктурани ривожлантириш солиғи ҳисоб-китоби», ихчамлаштирилган солиқ режимида ишловчи транспорт ташкилотлари эса «Ягона солиқ тўлови ҳисоб-китоби» маълумотлари, шунингдек мос равишда ушбу ҳисобланган солиқ турларини ҳисоби учун мўлжалланган счётларнинг (9820, 9830 счётлар) дебет оборот суммалари ҳисобланади. Ҳисоботда ҳисобланган солиқ суммалари унинг «Харажатлар» устунчасида акс эттирилади.

270-сатр «Ҳисобот даврининг соф фойдаси (зарари)да транспорт ташкилотларининг ҳисобот даврда олган соф фойдаси (зарари) акс эттирилади. Ҳисоботнинг ушбу сатри суммаси унинг 240-сатри суммасидан 250-сатрда ҳамда 260-сатрда кўрсатилган солиқлар суммаларини айириш йўли билан топилади. Транспорт ташкилотининг ҳисобот даврида эришган соф фойдаси ҳисоботнинг «Даромадлар» устунчасида, қопланмаган соф зарар суммаси эса унинг «Харажатлар» устунчасида кўрсатилади.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, фойда ҳар бир корхонанинг муҳим сифат кўрсаткичи ҳисобланади. Фойдадан солиқ тўланади, устав капиталига ажратмалар қилинади. Фойда иқтисодий категория сифатида хўжалик юритувчи субъектга қарашли маблағнинг ошишини ифодалайди ҳамда корхонанинг сифат кўрсаткичини белгилайди. Шундай экан, якуний молиявий натижаларни тўғри ҳисобга олиш ва уларни такомиллаштириш ҳар бир корхона ташкилотнинг асосий мақсадларидан биридир.

III-БОБ ТРАНСПОРТ ТАШКИЛОТЛАРИДА МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАР АУДИТИНИНГ АМАЛИЙ ЖИҲАТЛАРИ

3.1 Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитини режалаштириш хусусиятлари

Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитининг самарадорлиги уни тўғри режалаштиришга бевосита боғлиқдир. Аудиторлик ташкилотлари турли мулкчилик шаклидаги хўжалик юритувчи субъектларнинг фаолиятларини текширади. Ушбу фаолиятлар ўз навбатида бир-биридан фарк қилади. Мисол учун, ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи корхоналарни хўжалик жараёнлари кўп ҳолларда ҳам ашёларни сотиб олиш. Уларни ишлаб чиқаришда фойдаланиш, тайёр транспорт хизматилар олиш ва уларни сотиш билан боғлиқ бўлса, савдо билан шуғулланувчи корхоналарнинг фаолиятлари эса товарларни сотиб олиш ва қайта сотиш билан боғлиқ бўлади. Шунинг учун хўжалик юритувчи субъект фаолиятини аудит қилишга розилик бериш ва шартнома тузишдан олдин аудит режаси тузилади.

Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитининг режалаштирилиши ушбу жараённинг муҳим таркибий қисми бўлиб ўз ичига аудиторлик текширувини умумий ҳажмини аниқлаш, аудит дастурини тузиш, аудитда қўлланиладиган усулларни белгилаш, текшириш муддатларини кўрсатиладиган хизматларни ва аудит хатарини аниқлаш каби масалаларни ўз ичига олади. Махсус адабиётларда аудитни режалаштиришга аудитнинг стратегияси ва тактикасини аниқлаш деб ҳам эътироф этилган. Аудит стратегияси қўйилган мақсад ва вазифаларни маълум кетма-кетликда ва аниқ истиқболга асосланиб бажарилишини таъминласа, аудит тактикаси эса қўйилган мақсадларга эришишнинг шакл ва усулларини ифодалайди. Аудитни режалаштиришдан асосий мақсад аудит жараёнидаги умумий иш ҳажмини аниқлаш, текшириш муддатларини белгилаш, аудитни ўтказишда қўлланилиши мумкин бўлган илғор усуллар таркибини, кўрсатиладиган аудиторлик хизмати қийматини ҳамда аудиторлик хатарини аниқлашдан

иборат. Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитини режалаштириш 3-сон «Аудитни режалаштириш» номли АМС ва 9 сон «Аудиторлик исботи ва хатари» номли АФМС талаблари асосида амалга оширилади. Ушбу стандартларга асосан аудитни режалаштиришда қуйидаги тамойиллар ҳисобга олиниши керак бўлади: режанинг тўлиқлиги; режанинг узлуксизлиги; режанинг ихчамлиги.

Аудитнинг миллий стандартларига асосан транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитини режалаштириш қуйидаги уч босқичда амалга оширилади:

- аудитнинг дастлабки режасини тузиш;
- аудитнинг умумий режасини тузиш;
- аудит дастурини тузиш.

Аудитнинг дастлабки режаси аудиторлик текширувини ўтказишга розилик беришдан ва аудиторлик шартномасидан олдин тузилади. Маълумки кўпмулкчиликка асосланган корхоналарнинг фаолиятлари, улардаги жараёнлар, аудит объектлари ҳар хил бўлади. Шунинг учун аудиторлик ташкилотлари аудитнинг дастлабки режасини тузади. Ушбу режадан хўжалик юритувчи субъектнинг тури ва фаолият йўналиши; корхонанинг таркибий тузилиши ва бошқарилиши; корхона маблағларининг турлари ва шаклланиш тартиби; молиявий хўжалик кўрсаткичлар ва уларнинг бажарилиши; корхонада ички назоратни ташкил этилиши; хўжалик юритувчи субъектнинг бошқа шахслар билан ўзаро ҳисоб-китоблари каби масалалар ўзифодасини топади.

Юқоридаги масалаларни ўрганиш ва аудитнинг дастлабки режасини тузишда аудиторлик ташкилоти корхонанинг низоми, корхона фаолиятини қайд этишга асос бўлган ҳужжатлар, ҳисоб сиёсатини акс эттирувчи ҳужжатлар, молиявий ҳисобот, банк, молия, солиқ органларининг хўжалик юритувчи субъект фаолиятига оид маълумотномалари, корхоналар ўртасида тузилган шартномалар ва уларнинг бажарилиши маълумотларидан фойдаланади.

Транспорт ташкилотларида аудиторлик шартномасининг мақсади ва қўйилган вазифаларига қараб аудитнинг умумий режаси тузилади. Қуйидаги жадвалда транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитининг умумий режаси келтирилган:

5-жадвал

**“UZPARAVTOTRANS” ОАЖда молиявий натижалар
аудитининг умумий режаси⁸**

№	Режалаштирилган ишлар турлари	Ўтказиш муддати ва вақти	Бажарувчилар	Қўшим ча ва изоҳла р
1	Молиявий натижалар аудитининг ишчи дастурини тайёрлаш;	14.03.2013	Каримова М.	
2	Молиявий натижалар бўйича корхона ички назорат тизими маълумотларининг ишончилигини баҳолаш ва унга асосан аудиторлик танлаш ҳажмини белгилаш	14.03.2013	Каримова М.	
3	Молиявий натижаларни шаклланиши ва тақсимланиши бўйича амалга оширилган муомалаларнинг қонунийлигини ёки давлат томонидан ишлаб чиқилган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар талабларига мослигини ўрганиш	15.03.2013	Каримова М., Алимова М, Комилов М.	
4	Молиявий натижаларни шаклланиши ва тақсимланиши бўйича амалга оширилган муомалаларни қонунийлигини ёки давлат томонидан ишлаб чиқилган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар талабларига мослигини ўрганиш	15.03.2013	Каримова М.	
5	Молиявий натижалар бўйича амалга оширилган ҳўжалик муомалаларини бухгалтерия ҳужжатлари ва счётларида тўғри, тўлиқ ва ўз муддатида акс эттирилганлигини текшириш	17.03.2013	Ашуров А, Васиев А.	
6	Молиявий натижалар бўйича молиявий ҳисобот кўрсаткичларининг ишончилигини ёки ҳақиқатга мослигини ўрганиш	18.03.2013	Каримова М., Бердиев В.	
7	Молиявий натижалар аудити натижаларини оралик ва умумий аудиторлик иш ҳужжатларида акс эттириш	18.03.2013	Каримова М., Алимова М, Комилов М, Асиров М, Бердиев В, Ҳақимов З.	
8	Молиявий натижалар аудити натижасида аниқланган хато ёки қоидабузарликларни пайдо бўлиш сабабларини таҳлил қилиш ва уларни келгусида такрорланмаслиги юзасидан амалий тавсиялар ишлаб чиқиш	19.03.2013	Каримова М., Алимова М, Комилов М, Асиров М, Бердиев В.	
9	Аудит натижаларини мижоз-корхона раҳбариятига тақдим этиш ва ҳ.к.	20.03.2013	Ҳақимов З., Каримова М.	

Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитининг умумий режасига асосан аудит дастури тузилади.

⁸ Жадвал муаллиф томонидан тузилган.

**Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар
аудитининг иш дастури⁹**

№	Умумий режада белгиланган вазифаларни бажариш босқичлари	Ўтказиш муддати ва вақти	Бажарувчи лар	Текширувда қўлланиладиган методлар ва амаллар	Текшириладиган объект(жой) ва ҳужжатлар
1	Транспорт ташкилоти ҳисоб сиёсатининг молиявий натижалар ҳисоби бўйича талабларига риоя этилганлик ҳолатини ўрганиш	14.03.2014	Каримова М., Алимова М, Комилов М,	Ҳужжатлашти риш, солиштириш- таққослаш, кузатиш, таҳлил қилиш, тестлаш	Ҳисоб сиёсати тўғрисидаги буйруқ, ҳисоб сиёсатини ўрганиш бўйича тест- саволнома,
2	Сотишдан олинган соф тушумнинг тўғрилигини текшириш.	15.03.2014	Каримова М., Алимова М, Комилов М, Асиров М,	Ҳужжатлаш тириш, солиштириш- таққослаш ва инвентаризация	мемориал-ордерлар, айланма қайдномалари, журнал- ордерлар, бош дафтар ва молиявий ҳисобот шакллари, аудиторлик далолатнома ёки маълумотномалари
3	Асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадларни текшириш.	16.03.2014	Каримова М., Алимова М, Комилов М, Асиров М.	Ҳужжатлаш тириш, солиштириш- таққослаш, инвентаризация, таҳлил қилиш, арифметик ҳисоблаш ва баҳолаш	Аудиторлик маълумотномалари ёки далолатномалари,
4	Молиявий фаолиятдан олинган даромадларни текшириш, Фавкулдаги даромад (фойда)ни текшириш	16.03.2014	Каримова М., Алимова М, Комилов М, Асиров М, Бердиев В, Ҳакимов З.	Ҳужжатлашти риш, солиштириш- таққослаш, кузатиш, таҳлил қилиш, тестлаш	Оборот қайдномаси, тўлов қайдномалари
5	Даромадларнинг сўнгги молиявий натижалар счётига тўғри ўтказилганлигини текшириш. Харажатларнинг аудити	17.03.2014	Каримова М., Алимова М, Комилов М.	Ҳужжатлаштири ш, солиштириш- таққослаш, кузатиш, таҳлил қилиш, тестлаш	Бухгалтерия баланси, журнал-ордерлар, қайдномалар
6	Харажатларнинг режалаштиришини текшириш. Харажатларнинг таркибини аниқлаш. Махсулот таннархининг аудити.	17.03.2014	Каримова М., Алимова М, Комилов М, Асиров М,	Ҳужжатлашти риш, солиштириш- таққослаш, кузатиш, таҳлил қилиш, тестлаш	Молиявий ҳисобот, Бош китоб Бухгалтерия баланси
7	Давр харажатларнинг аудити Молиявий фаолият харажат- лари ва фавкулдаги зарарларни текшириш. Фойда (зарар)нинг аудити	18.03.2014	Каримова М., Алимова М, Комилов М.	Ҳужжатлаштири ш, солиштириш- таққослаш, кузатиш, таҳлил қилиш, тестлаш, баҳолаш	Бухгалтерия баланси, Бош китоб, молиявий ҳисобот, оборот қайдномаси
8	Харажатларнинг аудити. Фойда (зарар)нинг аудити.	19.03.2014	Каримова М., Алимова М, Комилов М.	Ҳужжатлаштири ш, солиштириш- таққослаш, кузатиш, таҳлил қилиш, тестлаш, баҳолаш	Бухгалтерия баланси, тўлов қайдномалари, молиявий ҳисобот, журнал-ордерлар, тўлов топшириқнома, Бош китоб, касса
9	Молиявий натижалар аудити натижаларини оралик ва умумий аудиторлик маълумотномалари(далолатнома лари)да умумлаштириш, расмийлаштириш ва баҳолаш	19.03.2014	Каримова М., Алимова М, Комилов М, Асиров М.	Ҳужжатлаш тириш, солиштириш- таққослаш, инвентаризация, таҳлил қилиш,	Оралик ва умумий аудиторлик маълумотномалари ёки далолатномалари, аудиторлик ҳисоботи учун маълумотнома,

⁹ Жадвал муаллиф томонидан тайёрланган.

Ушбу дастурда режадаги вазифаларга янада аниқликлар киритилиб бажарувчилар ўртасида тақсимланади. Дастурда аудит объектлари, уларни текширишда қўлланиладиган ва аудиторлик исботини таъминлайдиган “усуллар”, аудиторларнинг ишчи ҳужжатлари келтирилган бўлади. Ўзининг мазмун моҳиятига кўра, аудиторлик дастури аудит ўтказиш учун услубий манба ва назорат воситаси бўлиб хизмат қилади.

Аудитор транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитини ўтказиш жараёнида айрим операцияларни чуқурроқ текшириш зарурияти келиб чиқса, бундай ҳолларда аудит дастурига тегишли ўзгаришлар киритилади ва қабул қилинган тартибларга асосан ҳужжатлаштирилади. Юқорида келтирилган аудитнинг умумий режасига асосан юқоридаги 6-жадвалда келтирилган шаклда транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитининг аудит дастури тузилади.

Аудит режаси ва дастури асосида ўтказилган текширувлар маълум тартибда умумлаштирилиб борилади ва ҳужжатлаштирилади. Ушбу ҳужжатлар ўз навбатида аудиторлик ҳисоботи ва аудиторлик хулосаларини тузишга асос бўлиб хизмат қилади.

Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитини режалаштириш чоғида аудитор қуйидагиларни ҳисобга олиши зарур:

- келгуси даврдаги вақт сарфи ҳисоб-китоби (такрорий аудит ўтказиш ҳолларида) ва ҳақиқий меҳнат харажатлари;
- муҳимлик даражаси;
- аудиторлик гуруҳини тузиш, аудит ўтказишга жалб қилинадиган аудиторлар сони ва малакаси;
- аудиторларни, уларнинг малакавий даражалари ва лаво-зимларига мувофиқ аудит ўтказиладиган муайян участкаларга тақсимлаш;
- аудиторлик гуруҳининг барча аъзоларига йўл - йўриқ кўрсатиш, уларни миқдорий молия-хўжалик фаолияти билан таништириш ;
- аудиторлик гуруҳи раҳбарининг режа бажарилиши ва ёрдамчи

аудиторлар ишлари сифати устидан назорат ўрнати-ши;

➤ аудиторлик амалларини бажариш билан боғлиқ услубий масалаларни тушунтириш.

Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитини режалаштиришда аудитор ўз ишини шундай режалаштириши лозимки, бухгалтерлик (молиявий) ҳисоботларини, молия-хўжалик муомалаларининг ишончлилигини ва қонунийлигини, ҳамда улар бухгалтерия ҳисоби счётларида акс эттирилишининг тўғрилигини ўз вақтида ва сифатли аудиторлик текширувидан ўтказилади.

Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитини режалаштириш қўйидагиларни таъминлаши лозим:

а) бухгалтерлик ҳисоби ва ҳисоботининг ҳолати ҳамда ички назорат тизимининг самарадорлиги тўғрисида зарур ахборотларни олиш;

б) бажарилиши лозим бўлган назорат амалларининг мазмунини, ўтказиш вақтини ва ҳажмини аниқлаш.

Аудитни режалаштириш кутилаётган ишлар режасини тузиш ва аудиторлик дастурини ишлаб чиқишни ўз ичига олади.

Кутилаётган ишлар режасида қўйидаги кўрсаткичлар акс эттирилади:

➤ аудит ўтказиш муддати ва ишларнинг давомийлиги;

➤ бажариладиган ишлар ҳажми;

➤ аудитор қўллайдиган усуллар ва амаллар.

Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитини режалаштиришда аудитор ўз режасини текшириладиган корхона раҳбарияти ва ходимлари билан муҳокама қилиши мумкин. Бу ўтказиладиган аудитнинг таъсирчанлигини ошириш ва аудиторлик амалларини корхона ходимлари фаолияти билан мувофиқлаштиришга имкон яратади.

Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитини режалаштиришда аудитор режани яхши ва сифатли тузиш ҳамда ишларнинг кутилаётган ҳажмини аниқ ҳисобга олиш учун энг аввало:

➤ аудиторлик текшируви ўтказиш шартномаси шартларини ўрганиши;

- ўтказиладиган аудитнинг энг муҳим масалаларини ажратиб олиши;
 - махсус эътибор талаб қиладиган шартларни аниқлаши;
 - текшириладиган корхона фаолиятининг предметини ҳисобга олган ҳолда янги қонунлар, низомлар, йўриқнома-лар ва бошқа алоқадор меъёрий ҳужжатларнинг аудитга таъсирини ўрганиши;
 - текшириладиган корхонанинг ҳисоб тизими ва ички аудит тизимининг ишончлилиқ даражасини аниқлаши;
 - ички аудиторларнинг ишларини ва уларни аудитга жалб қилиш мумкинлигини таҳлил қилиши;
 - корхонанинг алоҳида балансга ажралиб чиқарилган филиаллари, ваколатхоналари, бўлимлари ва махсус бўлинмала-рида аудит ўтказиш мақсадга мувофиқлигини ўрганиши;
 - экспертларни жалб қилиш зарурлигини аниқланиши лозим.
- Аудиторлик текшируви жараёнида аудит режасига тузатишлар киритилиши мумкин.

3.2 Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитини ўтказиш тартиби ва уни мукаммаллаштириш йўналишлари

Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудити аудиторлик текширувининг муҳим ва ажралмас қисмларидан саналиб, уни ўтказиш ўзига хос хусусиятларга эгадир. Бунда аудиторлар транспорт ташкилотининг фаолият тури, молиявий натижанинг шаклланиши, манбалари, молиявий натижаларни тақсимланиши хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда ишларни амалга ошириши зарур.

Аудитор транспорт ташкилотларида молиявий натижаларни шаклланишини куйидаги бухгалтерия ҳисоби счётларидаги ёзувлар орқали текширади: 9000-«Асосий фаолиятдан олинган даромадлар ҳисоби счётлари», 9300-«Асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар ҳисоби счётлари», 9500-«Молиявий фаолиятдан олинган даромадлар ҳисоби

счётлари», 9700 - «Фавкулотда фойда (зарар)лар ҳисоби счётлари», 9800 — «Солиқлар ва йиғимларни тўлаш учун фойданинг ишлатилиши ҳисоби счётлари», 9900 — «Якуний молиявий натижа» ва бошқа счётлар.

Транспорт ташкилотларида асосий фаолиятдан даромадлар кўрсатилган иш-хизматларни, мулкларни сотишдан олинган даромадлар, бажарилган ишлар ва хизматлардан олинган даромадлардан иборат. Ушбу даромадлар 9010 - «Тайёр маҳсулотни сотишдан олинган даромадлар», 9020 - «Товарларни сотишдан олинган даромадлар», 9030 - «Бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматлардан олинган даромадлар» счётларнинг кредитида ва 4010 - «Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган товарлар, 5110 — «Ҳисоб-китоб счётининг» дебитида акс эттирилган бўлади. Накд пулга сотилган товарлар, кўрсатилган иш-хизматлардан олинган тушумлар эса бевосита 5010, 5020 счётларда ифодаланган бўлади. Транспорт ташкилотларида реализациядан олинган даромадлар ой охирида якуний молиявий натижа счётига ўтказилган бўлади.

Шу мақсадда аудитор транспорт ташкилотида 9010 - «кўрсатилган иш-хизматларни сотишдан олинган даромадлар» (9020, 9030 счётлар бўйича ҳам) счётининг дебитидаги ёзувлар билан 9900 - «Якуний молиявий натижа» счётининг кредитдаги ёзувларни ўзаро солиштириб кўради. Ушбу маълумотлар Бош китоб, айланма қайдномалари ва «молиявий ҳисобот» даги 2-шакл: «Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот» кўрсаткичлари билан таққосланади. Транспорт ташкилотларида фойда аудити жараёнида асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар, яъни асосий воситаларни сотишдан олинган даромадлар (9310 - счёт), бошқа активларни сотишдан олинган даромадлар (9320 - счёт), ундирилган жарималар (9330 - счёт), бошқа асосий фаолиятнинг даромадлари (9340, 9390 -счёт бўйича) текширилиб чиқилади. Ундирилган жарималар пул маблағларини ҳисобга олиб борилган счётларда (5110, 5210, 5220) ифодаланган бўлади. Ой охирида ушбу даромадлар ҳам 9900 - молиявий натижа» счётига ўтказилган бўлади. Аудитор ушбу операцияларнинг бухгалтерия ҳисоби счётларида тўғри акс эттирилганлигига

эътиборини қаратиши керак.

Транспорт ташкилотларида молиявий натижаларни аудит қилиш жараёнида транспорт ташкилотларининг молиявий барқарорлик кўрсаткичлари таҳлил қилинади ва тегишли тавсиялар берилади. Транспорт ташкилотларининг молиявий ҳолатини баҳоловчи кўрсаткичларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

- ❖ транспорт ташкилотларининг мулкӣ ҳолати;
- ❖ транспорт ташкилотлари балансининг ликвидлиги;
- ❖ транспорт ташкилотларининг тўлов қобилияти;
- ❖ транспорт ташкилотларининг молиявий барқарорлиги;
- ❖ транспорт ташкилотларининг рентабеллик даражаси.

Молиявий натижа – ҳисобот давридаги фойда ёки зарардир. Рентабеллик - самарадорлик кўрсаткичи ҳисобланади. Аудитор транспорт ташкилотларида молиявий натижани текшириш жараёнида харажатлар таркибга киритилган фойда (зарар) кўрсаткичига таъсирини аниқлаши керак.

Транспорт ташкилотлари фойдаси муҳим сифат кўрсаткичларидан бўлиб ресурслардан самарали фойдаланганликни ифодалайди. Олинган фойда миқдорига қараб активларнинг рентабеллигини билиш мумкин. Аудит жараёнида активларнинг турлари бўйича рентабеллик даражаси таҳлил қилинган фойдани янада оширишга қаратилган асосли тавсиялар ишлаб чиқиш имконияти яратилади

Фойда аудитнинг муҳим объекти ҳисобланади. Аудитор тузилган шартномага асосан фойданинг тўғри ҳисобланганлигини, йил давомида қонун талаблари асосида ишлатилганлигини текширади. Бундай текширув 8710 «Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (копланмаган зарари)», 9900 - «Якуний молиявий натижа» ва бошқа счётлар орқали амалга оширилади.

Аудитор транспорт ташкилоти фойда кўрсаткичининг тўғри ҳисобланганлигини қуйидаги операциялар орқали текширади:

- даромад турлари бўйича операциялар;

- харажат турлари бўйича операциялар;

- йил давомида ишлатилган фойда бўйича операциялар. Фойданинг аудити 9900 - «Якуний молиявий натижа» счётидаги бухгалтерия ёзувларини текшириш орқали амалга оширилади. Бундай текширув тартибини «Марҳамат» ташкилоти мисолида кўриб чиқамиз. Ҳисобот даври бўйича транспорт ташкилотларининг 9900 «Якуний молиявий натижа» счётида қуйидаги ёзувлар бўлган:

Дт	9900 - «Якуний молиявий натижа»	Кт
Колдик- 2) 555000-00 4) 368000-00 5) 123000-00 7) 50000		Қолдик- 1)1650000-00 3) 834000-00 6) 100000-00 8) 50000-00
06. 1196000-00		06. 2634000-00 қол. 1438000-00

Транспорт ташкилотларининг ҳисобот давридаги барча даромадлари 2634.0 минг сўм, барча харажатлари 1196.0 минг сўм, фойдаси эса 1438.0 минг сўм бўлган. Ушбу кўрсаткичдан солиқ тўланиши керак. Солиқ суммаси йил давомида 9810, 6410, 5110 счётларда акс эттирилиб борилган. Аудитор йил бўйича ҳисобланган фойда солиғини қуйидаги бухгалтерия ёзувлари орқали текшириб чиқади. Йил давомида ҳисобланган ва тўланган фойда солиғи:

Дт	Кт	Сумма
9810	6410	258840-00
6410	5110	258840-00

Йил якуни бўйича қўшимча ҳисобланган фойда солиғи қуйидаги ёзувлар орқали текширилади:

Дт	Кт	Сумма
9900	6410	27890-00
6410	5110	27890-00

Ушбу операцияларнинг солиқ конунчилигига мослиги аудитор

томонидан чуқур ўрганилади. Бунинг учун «Молиявий ҳисобот» даги махсус жадвал «Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар тўғрисида»ги маълумотлардан кенг фойдаланилади. Транспорт ташкилотлари фойдасидан тўланган солиқнинг тўғрилигини текшириш учун аудитор махсус жадвал тузади. Буни ОАЖ “UZPARAVTOTRANS” ташкилоти мисолида ҳисобот даври учун кўриб чиқамиз:

7-жадвал

ОАЖ “UZPARAVTOTRANS” ташкилотида фойда ва ундан тўланган солиқлар аудити натижалари¹⁰

№'	Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	Транспорт ташкилоти маълумотлари	Аудитор маълумотлари бўйича	Фарқи (+;-)
1	Транспорт ташкилотларининг умумий фойдаси	минг сўм	2800, 0	2800,0	
2	Солиққа тортилмайдиган фойда	минг сўм	500,0	200,0	- 300,0
3	Солиққа тортиладиган фойда	минг сўм	2300, 0	2600,0	300,0
4	Фойда солиғи ставкаси	%	18	18	-
5	Солиқ суммаси	минг сўм	414,0	468,0	+54,0
6	Аванс шаклида тўланган солиқ	минг сўм	300,0	300,0	
7	Тўланиши керак бўлган фойда солиғи	минг сум	114,0	168,0	+54,0
8	Тўланган дивидендлар	минг сум	30,0	30,0	
9	Йилнинг соф фойдаси	минг сўм	2356, 0	2302,0	54,0

Фойда кўрсаткичининг аудити натижасида қуйидагилар аниқланган: транспорт ташкилотлари маълумотлари бўйича солиққа тортилмайдиган фойда 300,0 минг сўмга кўп қилиб кўрсатилган. Натижада солиққа тортиладиган фойда 300,0 минг сўмга кам бўлган. Фирма қўшимча 54,0 минг сўм фойда солиғини ва солиқ қонунчилигида белгиланган жарималарни бюджетга тўлаши керак бўлади.

¹⁰ Жадвал муаллиф томонидан тайёрланган.

Аудит жараёнида транспорт ташкилотларида молиявий натижалар бўйича кўрсаткичлар (даромадлар, харажатлар, фойда) «Бухгалтерия баланси» (1-шакл), «Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот» (2-шакл), «Пул оқимлари тўғрисида ҳисобот» (4-шакл), «Хусусий капитал тўғрисида ҳисобот» (5-шакл) маълумотлари билан ўзаро таққослаш йўли билан текширилиб кўрилади.

Транспорт ташкилотларига келиб тушган ва сарфланган пул маблағлари «Пул оқимлари тўғрисида ҳисобот»да ифодаланса, даромадлар, харажатлар, фойда кўрсаткичлари эса «Молиявий натижалар тўғрисида»ги ҳисоботда ўз аксини топган бўлади. Бюджетга тўланиши керак бўлган ва тўланган солиқлар 2-шаклга илова қилинган махсус маълумотномада келтирилади.

Аудитор ушбу ҳужжатлардаги маълумотларни бухгалтерия ҳисобининг жорий маълумотлари билан ўзаро таққослаб текширади. Аудитор ҳисобот йилидаги соф фойданинг тақсимланишини (зарарнинг ёпилишини) қуйидаги бухгалтерия ёзувлари орқали текширади:

Д-т	Кт	Сумма
8710	8532	1474000-00
8532	8710	(зарар суммаси)

Транспорт ташкилотларида молиявий натижаларга оид бирламчи ҳужжатларнинг барча асосий реквизитларини ўрганар экан, аудитор бу ҳужжатларнинг ишончлилиги ва ўтказилган хўжалик ишларининг қонунийлигига ишонч ҳосил қилиши шарт. Бу ерда аудитор ҳужжатларни расмийлаштириш тартибига қўйилган талабларга риоя қилинишини текшириши, шунингдек қуйидаги транспорт ташкилотларида молиявий натижаларга доир ҳужжатларни расмийлаштириш бўйича қоидабузарликлар мазмуни ва белгилари берилган жадвалда келтирилган қоидабузарликлар белгилари бўйича аниқлаш мумкин бўлган сифатсиз ёки ҳақиқий бўлмаган ҳужжатлар бўйича қуйидагиларга эътибор қаратиши зарур.

**Транспорт ташкилотларида молиявий натижаларга доир ҳужжатларни
расмийлаштириш бўйича қоидабузарликлар мазмуни ва белгилари¹¹**

№	Қоидабузарликлар мазмуни	Қоидабузарликлар белгилари
1	Тасдиқловчи ҳужжатда иш бажаришга берилган фармойиш йўқ.	Раҳбарларнинг имзолари, буйруқлардан, Директорлар кенгаши, таъсисчи (акционерлар) қарорларидан кўчирмалар йўқ.
2	Бошқарув ҳужжатида тасдиқловчи ҳужжат йўқ.	Қандайдир сабаб билан иш ўтказилмаган.
3	Ҳужжатлар белгиланган шакли бузиб тайёрланган.	Ишончномалар, счетлар, далолатлар ва ҳ.к. ўзбилар-монлик билан тузилган.
4	Бир ҳужжатнинг ўзида реквизитлар мос келмайди.	Ҳужжатлар бир ташкилот номидан тузилган, муҳр эса - бошқа ташкилотники.
5	Ҳужжатларда ёзма реквизитлар тўла ёки қисман йўқ.	Керакли реквизитлар йўқ, иш мазмуни тўғри ифода этилмаган.
6	Ҳужжатларда манбалар мавжуд бўлган иловалар йўқ.	Ҳужжатларда иловалар кўрсатилган, аслида эса улар йўқ.
7	Ҳужжатлар имзолашга ҳуқуқи бўлмаган кишилар томонидан имзоланган.	Пул ҳужжатларини кассир имзолаган, юк хатларни эса омбор мудирини имзолаган ва ҳ.к.
8	Имзолар қалбаки, ўчирилган, тузатилган, қирилган жойлар бор.	Ўчирилган, қирилган, тўғрилланган жойлар бор ва ҳ.к.
9	Тегишли ҳужжатларда муҳр йўқ.	Ишончномалар, товар чеклари, квитанциялар ва ҳ.к. муҳрсиз.
10	Ҳужжатлардаги ёзма реквизитлар мазкур ташкилот учун хос бўлмаган ишларни кўрсатиб турибди.	Ҳужжатларда аслида асосланмаган ишлар мавжуд (ҳақиқий эмас).
11	Биргина битимнинг ўзи бўйича ҳисоб-китоб ва тўлов ҳужжатлари маълумотларини тадқиқ этиш уларнинг мувофиқ эмаслигини кўрсатиб турибди.	Шу ҳисобларга ҳақ тўлаш бўйича тўлов топшириқ-номалари ва кўрсатилган хизматлар учун тақдим этилган счет-фактуралар маълумотлари мос келмайди.
12	Ҳужжатлар бўйича ўтказилган ишлар ҳақиқий эмас.	Товар моддий бойликлар харажати омбордан чиқариш билан тасдиқланмаган. Кўрсатилган хизматлар учун пул маблағларини ўтказишда счет-фактура ва шартнома тақдим этилмаган.

Бундан кейин аудитор транспорт ташкилоти молиявий натижалари бўйича қуйидагиларни текшириши лозим: кўрсатилган транспорт хизматлари таннарини тўғри ҳисобланганлиги ва шаклланишининг тўғрилиги; транспорт хизматларини кўрсатишдан тушган тушум ҳисоби ва уларни

¹¹ Жадвал муаллиф томонидан тузилган

ҳисобда тўлиқ акс этирилганлиги; кўрсатилган транспорт хизматларининг тўғри баҳоланиши; транспорт хизматларидан тушган тушумнинг асослилиги ва тўғрилиги; молиявий натижалар ҳисоби маълумотларининг №15-АПК журнал-ордери, Бош китоб ва №2 формаси бўйича ҳисоботдаги ҳисоб маълумотлари билан мувофиқлиги.

Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудити натижасида одатда қуйидаги камчилик учрайди:

- молиявий харажатлар таркибига солиқ ва бошқа назорат қилувчи идоралар томонидан қўлланган жарима суммаларини киритиш;
- ҳисобот давридаги фойдадан қонунга ҳилоф равишда фойдаланиш;
- бошқа даромадлар, молиявий фаолият бўйича даромадлар ва харажатларни акс этилишида ҳисобварақлар нотўғри корреспондентланиши;
- фойдадан қонунчиликда кўзда тутилмаган мақсадлар учун фойдаланиш.

Транспорт ташкилотлари юк ва йўловчи ташувини амалга ошириш жараёнида сарф қилинган харажатлари, юк ортиш ва уни ташиш ишлари, транспорт-экспедиторлик хизматларини пул орқали кўрсатилиши юк ташиш хизматининг таннархини келтириб чиқаради. Транспорт хизмати кўрсатилиши учун қилинган харажатлар назорат қилиш энг муҳим масалалардан бири бўлиб, унда транспорт хизматини таннархини баҳолаш кўрсаткичи ташкилот ишининг сифатини белгилайди. Автомобилда юк ташиш таннархини ҳажми, фойда, жамғарма, захира шаклланишига ва солиқ солинишига таъсир этади.

Транспорт ташкилотларида харажатлар аудитининг мақсади – транспорт ташкилотларида қилинган сарф-харажатларни қонунийлиги, белгиланган меъёрларга мослиги ва улар бўйича молиявий ҳисоботлардаги кўрсаткичларни ишончлилиги ёки ҳақиқатга мослигини текшириш ҳамда автомобилда юк ташиш, хизматлар таннархини аниқлашдан иборатдир.

Текширувни амалга ошириш даврида транспорт хизматларини кўрсатиш жараёни «Харажатлар таркиби ва маҳсулот (иш ва хизматлар) реализацияси ҳамда молиявий натижаларни шакиллантириш тўғрисидаги Низом»га мувофиқ холда амалга оширилган бўлишини текшириш лозим. Аудиторлик текшируви босқичма-босқич амалга оширилади. Транспорт хизматларини кўрсатишга кетган харажатлар аудитини ўтказиш аудит босқичлари билан мос равишда ўтказилиши лозим. Аудитор аудитнинг биринчи босқичида транспорт хизматларини кўрсатиш харажатлари аудитини режалаштиради ва тайёрлайди. Транспорт хизматларини кўрсатишга кетган харажатлар аудитини сифатли амалга оширилиши учун аудитордан транспорт хизматига доир меъёрий ҳужжатлар талабларини билишдан ташқари, ундан хўжалик фаолиятининг алоҳида соҳаларида транспорт хизматининг таннархини ҳисоблаш хусусиятларини яхши билишни талаб этади. Транспорт фаолияти маълумки, бошқа саноат корхоналаридан ажралиб туради ва ўзининг транспорт хизматларини кўрсатиш хусусиятларига эгадир. Шунинг учун, аудитор расман текширув ўтказишдан олдин транспорт соҳасининг технологияси ва ташкилий хусусиятларини, нимага мослаштирилганлигини, имконият доираси ва транспорт хизматларини кўрсатиш фаолиятини ҳар бир тури тузилмасини чуқур ўрганиб чиқиши шарт. Шундай қилиб транспорт хизматларини кўрсатиш хусусиятлари билан танишиб чиққач аудитор, дастлабки транспорт хизматларини кўрсатиш бўйича амалга оширилган муомалаларнинг бухгалтерия ҳисобини текшириши лозим.

Мазкур босқичда дастлабки маълумотлар транспорт ташкилотининг ходимлари билан ўтказилган оғзаки суҳбат асосида бажарилади, бу ҳаракат ҳисоб-китобини ташкил этиш ҳақида маълумот олиш ҳамда саралаб ҳужжатларни кўриб чиқиш мақсадида амалга оширилади. Шунингдек, аудитор транспорт ташкилотининг ҳисоб сиёсатини, ташкилий ва технологик хусусиятларини, транспорт хизматларини кўрсатиш ресурсларини ривожланишини ҳамда ишдаги ҳамкорларини билиши зарур. Ишлаб чиқилган режа ва аудитнинг дастури иккинчи босқични амалга оширишда

асос бўлиб хизмат қилади. Транспорт хизматларини кўрсатиш харажатларини ҳисобот даври бўйича чегараланишининг тўғрилигини аудитор текшириб аниқлаши лозим. Бу эса «Молиявий ҳисоботини тайёрлаш ва тақдим этиш учун концептуал асос» номли БҲМСга мувофиқлиги текширилади. Харажатларни ўрганиш даврида аудитор юк ташиш таннархи ҳисобини тўри амалга оширилганлиги ва ҳужжатлаштирилганлигини текшириши лозим. Автомобилда юк ташишга кетган харажатлар, ишлар ва хизматлар ўрнатилган тартиб бўйича дастлабки ҳужжатларга асосланган ҳолда ўтказилади, унда барча автомобилда юк ташишни ишлаб чиқиш, хизмат ва иш операциялари тўғри расмийлаштирилган бўлиши ҳамда барча ҳужжатлар ўзида барча мажбурий реквизитларни мужассам этиши лозим.

Аудитор, транспорт воситаларида юк ташиш таннархи харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомга биноан, иқтисодий мазмуни жиҳатдан қуйидаги элементларга гуруҳланган ҳолда бухгалтерияда ҳисобга олинганлигини тешириш лозим:

- транспорт хизматларини кўрсатиш харажатлари (қайтадиган чиқинди ҳисобидан чиқариш ҳисобига);
- транспорт хизматларини кўрсатиш билан боғлиқ ижтимоий суғурта ажратмалари;
- транспорт хизматларини кўрсатиш билан боғлиқ бошқа харажатлар.

Транспорт ташкилоти харажатларини гуруҳлаш замирида калькуляциялаш моддалари бўйича иқтисодий жиҳатдан ёрдамчи ҳамда асосий транспорт ташкилоти харажатларига гуруҳлаш ётади. Калькуляция моддалари бўйича транспорт ташкилоти харажатларини гуруҳланиши амалий ва назарий жиҳатдан барча жабҳалари аудитор томонидан тўлиқ ўрганилиши лозим. Аудитор томонидан юк ташиш хизматларининг таннархини ҳисоби транспорт ташкилотларида қуйидагича калькуляциялаш моддалари бўйича ҳисобга олинган бўлиши текширилади:

1. Ҳайдовчиларнинг асосий ва қўшимча ойлик маошларининг тўлови;
2. Ижтимоий суғуртага ажратмалар;

3. Ёқилғи;
4. Мой сотувчи ва бошқа эксплуатация таъмирлов материамллари;
5. Автомобил резинаси;
6. Автомобиллани техник хизмат ва эксплуатация қилиш таъмирлов ишлари;
7. Ҳаракатланувчи таркибий қисмни амортизация ажратмалари;
8. Транспорт хизматларини кўрсатиш хусусидаги устама транспорт ташкилоти харажатлари (умумий ишлаб чиқариш харажатлари).

Транспорт ташкилотларида юк ташиш ва бошқа харажатлар асосий транспорт хизматлари бўлиб ҳисобланади. Калькуляция бухгалтерия ҳисобида 2010 «Асосий транспорт хизматларини кўрсатиш» счётида барча сарфланган харажатлар акс эттирилади. Бизнинг фикримизча, 2010 «Асосий транспорт хизматларини кўрсатиш» счётига қуйидаги қўшимча сётларни киритиш орқали ҳисобга олиниши мақсадга мувофиқдир:

2011 – «1 тонна ташилган юк тарифи бўйича ишлайдиган юк ташувчи машиналар»

2012 – «Соат тарифи бўйича ишлайдиган юк ташувчи машиналар»

2013 – «Юк ташиш ва ортиш ишлари»

2014 – «Экспедиция хизматлари»

2015 – «Бошқа ишлар ва хизматлар тури»

Қўшимча сётлар юк ташиш хизмати ва бошқа хизматлар тури бўйича қилинадиган алоҳида калькуляциялаш моддалари бўйича харажатларга олиб борилганлиги текширилади. Аудитор бухгалтерия ҳисобида ҳамда сётлар сальдоси бўйича айланмаларни тўғри акс эттирилганлигини синчиклаб текшириши лозим. Бунинг учун ишлаб чиқилган аудиторлик дастурида кўрсатилган муолажаларни бажариши лозим яъни у ҳисобда қайд қилинган сонлар ва ойларни таққослаб чиқиши, дастлабки хужжатларни текшириши лозим; ҳисоб қайдномасида ҳисоб аниқлигини текшириши ҳамда бош китобда қайд қилинган маълумотларни керакли сётларга ва бошқа муолажаларга кетган харажатларни текшириши зарур.

Транспорт ташкилотларида фойда аудити аудиторлик текширувининг асосий масалаларидан бири бири бўлиб, у бутун аудиторлик текширувини белгиловчи хусусиятлардандир. Транспорт ташкилотлари молиявий натижалари аудитини маълум услубга асосланган ҳолда ёки маълум кема-кетлик асосида ўтказиш мумкин, бироқ, албатта соҳанинг ўзига хос хусусиятларини инобатга олиш зарурдир. Масалан, транспорт ташкилотларида реализация жараёни аудити ўз ичига товарлар ва ташилган товарлар аудитини олмайди, чунки бу мазкур соҳа учун хос эмасдир. Бошқа саноат соҳаларидан фарқли ўлароқ, транспорт ташкилотларида транспорт хизматларини кўрсатиш ҳамда реализация жараёни мос тушади, яъни бир вақтда иккала жараён амалга оширилади, фойда аудитини ўтказиш даври фойданинг шаклланиши хусусиятини ҳам инобатга олиш зарур.

Бухгалтерия ҳисобида кўрсатилган ишлар ва хизматлар табиий равишда ҳамда нархлар ўлчовида акс эттирилади, бу эса аудитордан транспорт ташкилотларида бажариладиган юк ташиш ишларини ўтган йилларга нисбатан таҳлил этган ҳолда, ўз фаолиятини башорат қилиш ва бизнес режалар тузиш, унда юкларни умумий ҳажмини аниқ белгилаш каби кўшимча профессионал хизматларни кўрсатишни талаб этади. Транспорт ташкилотларида фойда аудити жараёнида текширилаётган давр бўйича счётлар қолдиқларини ўзаро таққослаш, умумий қабул қилинган ҳисоб тамойиллари билан мослигини баҳолашга асосий эътибор қараталади. Аудиторлик текширувини амалга оширишни муваффақиятли кечиши учун, аудитор аниқ мақсадга эга бўлиши керак, бунда у босқичма-босқич аудит ўтказиши лозим. Биринчи навбатда, аудитор молиявий натижаларни шаклланиши ва тақсимланиши бўйича муомалаларни бирин-кетин бажариши, дастлабки маълумотлар танишиши ҳамда текшириш учун ташкилотнинг назорат тузилмаси билан танишиб чиқиши лозим бўлади.

Транспорт ташкилотларида асосан фойда ва пул тушумларини қабул қилиш жараёнларида хатоликлар кўпроқ учрайди, шунинг учун ташкилот ички назорат тизими самарадорлигини аниқловчи кўрсаткичларни тестдан

ўтказиш, аудиторлик текшируви учун далил сифатида олинган маълумотларни саралаш мақсадга мувофиқдир.

Аудитор буюртмачи ҳамда транспорт ташкилотлари ўртасида муносабатлар шартнома асосида ўрнатилганлигига асосий эътибор қаратиши зарур. Бу борада аудитор шартномаларни тўғри расмийлаштирилганлигини текшириб чиқиши лозим. Шартномада юк ташиш шартлари, мажбуриятлар ва икки томон масъулияти ҳисоб-китоб шартлари ва бошқа реквизитлари кўрсатилган бўлиши зарур. Бунда аудитор юк ташиш харажатлари келишилган шакл ва муддатда тўланганлиги ва унда келишилган таъриф тўлови бўйича амалга оширилганлигига асосий эътибор қаратиши зарур.

Шунингдек, аудитор транспорт ташкилотлари томонидан буюртмачтилар билан вақтинчалик таъриф тўлови бўйича амалга ошириладиган юк ташиш ҳисоб-китобларини текширишда қуйидагиларни текшириши зарур:

- ҳар бир километр масофага қўйилган таърифдан келиб чиққан ҳолда(транспортларда ҳар бир босилган масофа учун тўловлар фойдани умумий масофага қўйилган таърифларни амалга оширишни белгилаб беради);
- бошқа ишлар ва хизматлар тури бўйича фойда бажарилган иш ҳажмига қўйилган таърифлар бўйича шаклланлигини текшириши зарур.

Транспорт ташкилотининг фойдасини текширишда аудитор пул ажратмаларига аҳамият бериши керак. Бунда аудитор йўл варақаларининг тўғри тўлдирилганлиги, товар-транспорт устамаларини, счет-фактураларни ва бошқа шу каби ҳужжатларни синчковлик билан текшириши лозим.

ХУЛОСА

Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар ҳисоби ва аудити бўйича юқорида келтирилган маълумотлар, фикрлар ва таҳлилларни умумлаштирган ҳолда қуйидаги хулосаларга келинди:

1. Бизнинг фикримизча, транспорт ташкилотларида молиявий натижалар деганда – бу ҳўжалик юритувчи субъектнинг маълум ҳисобот давридаги фаолияти жараёнида ўзига қарашли маблағнинг ошиши ёки камайишидир. Транспорт ташкилотлари бухгалтерия ҳисобида бундай фаолият натижаси ҳисобот давридаги барча фойдалар ва зарарларни ҳисоблаш йўли билан аниқланади.

2. Транспорт ташкилотларида молиявий натижаларни бухгалтерияда ҳисобга олишдан мақсад - бухгалтерия ахборотларидан фойдаланувчиларга молиявий натижаларни шаклланиши ва тақсимланишига доир маълумотларни билан тўлиқ, ўз вақтида ва белгиланган тартиб ҳамда шакллар асосида етказиб беришдан иборатдир.

Транспорт ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби олдида турган асосий вазифаларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

- транспорт воситалари ҳолати ҳамда ҳаракатини тегишли ҳужжатлар билан расмийлаштириш, улар асосида транспорт воситаларининг аналитик ва синтетик ҳисобини юритиш;
- транспорт воситаларининг иш фаолиятини, бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)лардан олинган даромадларни ҳисобот даврлари бўйича ҳисобга олиш, уларни тасдиқловчи ҳужжатларни ўз вақтида ва тўғри расмийлаштириш;
- транспорт воситаларини эксплуатация қилишга доир харажатларнинг тизимли ҳисобини юритиш, ҳисоб маълумотлари асосида бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)ларнинг ҳақиқий таннархини аниқлаш;
- транспорт воситалари фаолиятини узликсизлигини таъминлаш учун зарур бўлган ишлаб чиқариш захиралари (ёқилғи, ёғлаш материаллари, эҳтиёт қисмлар ва бошқалар) ҳолати ҳамда ҳаракатига доир бошланғич

хужжатлар, моддий ҳисоботлар, шунингдек ҳисоб регистрларини ўз вақтида ва тўғри тузилишини таъминлаш;

- транспорт ёрдамида нақдсиз пулга бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)лар бўйича ҳисоб-китобларни барча буюртмачилар бўйича ўз вақтида ва тўғри олиб бориш;

- кўрсатилган транспорт хизматларидан олинган нақд пул тушумларини корхона кассасига кирим қилинишини, нақд пул ҳисобидан ҳайдовчилар томонидан автомобил ёғилғиларининг харид қилинишини, пул маблағларининг банк муассассига топширишини тўғри ва ўз вақтида хужжатлаштириш;

- транспорт ёрдамида бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)лардан эришилган молиявий натижалар кўрсаткичларини тўғри шакллантириш, уларни бухгалтерия счётлари ва ҳисобот шаклларида тўғри акс эттириш;

- меҳнат ҳақи, солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича ҳисоб-китобларни тўғри ҳамда ўз вақтида амалга оширилишини таъминлаш.

3. Фикримизча, юқорида келтирилган умумий вазифалардан келиб чиққан ҳолда транспорт ташкилотларида молиявий натижалар ҳисобини қуйидаги тартиб (кетма-кетлик) асосида амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

- транспорт ташкилоти ҳисоб сиёсати тўғрисидаги буйруғида молиявий натижаларни ҳисобга олиш тамойиллари, уларни ҳисоблаш тартиб-қоидалари, улар ҳисобига масъул шахслар, уларни молиявий ҳисобот ва бухгалтерия ҳисоби регистрларида ҳисобга олиш тартиб-қоидаларини тўғри акс эттириш;

- транспорт ташкилотлари молиявий натижаларини амалдаги қонунчилик меъёрлари ва талаблари асосида тўғри, тўлиқ ва ўз вақтида туркумлаш;

- транспорт ташкилотлари молиявий натижаларини белгиланган муддатда ва тартиб асосида бухгалтерия хужжатларида тўғри, тўлиқ ва ўз вақтида ҳисобга олиш;

- транспорт ташкилотлари молиявий натижаларини тўғри ва белгиланган муддатларда ҳисоблаш ёки уларни баҳолаб бориш;

- транспорт ташкилотлари молиявий натижаларини бухгалтерия счётларида тўғри, тўлиқ ва ўз вақтида акс эттириш;

- транспорт ташкилотлари молиявий натижаларини тегишли бухгалтерия хужжатларида тўғри, тўлиқ, ўз вақтида ва хатоликларсиз расмийлаштириб бориш;

- транспорт ташкилотлари молиявий натижаларини шаклланиш ва тақсимланиш жараёнини қонунийлигини белгиланган муддат ва тартиблар асосида назорат қилиб бориш;

- транспорт ташкилотлари молиявий натижаларини молиявий ва статистик ҳисоботларда тўғри, тўлиқ ва ўз вақтида умумлаштириш ва расмийлаштириш;

- транспорт ташкилотлари молиявий натижалари тўғрисидаги маълумотларни молиявий ҳисоботлардан фойдаланувчиларга тўлиқ ва ўз муддатида етказиб бериш ва бошқалар;

4. Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитини ўтказишдан мақсад – молиявий натижаларни шакллантириш ва ундан фойдаланиш билан боғлиқ амалга оширилган муомалаларнинг ишончлилигини аниқлаш ва улар бўйича молиявий ҳисоботлардаги кўрсаткичларнинг ишончлилигини баҳолашдан иборатдир. Шунингдек, транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитида асосий эътибор бухгалтерия ҳисобида ва ҳисоботида ташкилот фойда ва зарарларини ишончли акс эттирилганлиги, соф фойда қонуний тақсимланганлиги ва фойдаланилганлигини текширишга қаратилади.

5. Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар тўғри шакллантирилганлиги ва фойдадан тўғри фойдаланганлигининг текшируви жараёнида аудитор қуйидаги масалаларни ҳал этиши лозим:

- кўрсатилган хизмат, молиявий натижалар ва бошқа мол-мулкни сотишдан олинган фойда (зарарлар)ни тўғри аниқланганлиги ва ҳисобда акс эттирилганлигини аниқлаш;

- бошқа даромадлар ва молиявий натижалар бўйича даромадлар

ва харажатлар тўғри ҳисобга олинганлигини таҳлил қилиш;

- турли солиқлар ва йиғимларни тўлаш учун фойдадан тўғри фойдаланилганлигини текшириш;

- дивидендлар тўлаш учун соф фойдадан қонуний ва тўғри фойдаланилганлигини текшириш.

Транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудитининг режалаштирилиши ушбу жараённинг муҳим таркибий қисми бўлиб ўз ичига аудиторлик текширувини умумий ҳажмини аниқлаш, аудит дастурини тузиш, аудитда қўлланиладиган усулларни белгилаш, текшириш муддатларини кўрсатиладиган хизматларни ва аудит хатарини аниқлаш каби масалаларни ўз ичига олади.

6. Бизнинг фикримизча, транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудити қуйидаги кетма-кетликда амалга оширилиши мақсадга мувофиқдир:

- Молиявий натижалар аудитининг умумий ва ишчи дастурини тайёрлаш;

- Молиявий натижалар бўйича корхона ички назорат тизими маълумотларининг ишончлилигини баҳолаш ва унга асосан аудиторлик танлаш ҳажмини белгилаш;

- Молиявий натижаларни шаклланиши ва тақсимланиши бўйича амалга оширилган муомалаларнинг қонунийлигини ёки давлат томонидан ишлаб чиқилган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар талабларига мослигини ўрганиш;

- Молиявий натижаларни шаклланиши ва тақсимланиши бўйича амалга оширилган муомалаларни қонунийлигини ёки давлат томонидан ишлаб чиқилган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар талабларига мослигини ўрганиш;

- Молиявий натижалар бўйича амалга оширилган хўжалик муомалаларини бухгалтерия ҳужжатлари ва счётларида тўғри, тўлиқ ва ўз муддатида акс эттирилганлигини текшириш;

- Молиявий натижалар бўйича молиявий ҳисобот кўрсаткичларининг ишончлилигини ёки ҳақиқатга мослигини ўрганиш;

- Молиявий натижалар аудити натижасида аниқланган хато ёки

қоидабузарликларни пайдо бўлиш сабабларини таҳлил қилиш ва уларни келгусида такрорланмаслиги юзасидан амалий тавсиялар ишлаб чиқиш;

- Аудит натижаларини миждоз-корхона раҳбариятига тақдим этиш ва ҳ.к.

7. Фикримизча транспорт ташкилотларида молиявий натижалар аудити натижасида одатда қуйидаги камчиликлар аниқланади:

- молиявий харажатлар таркибига солиқ ва бошқа назорат қилувчи идоралар томонидан қўлланган жарима суммаларини киритиш;

- ҳисобот давридаги фойдадан қонунга ҳилоф равишда фойдаланиш ҳолатлари;

- бошқа даромадлар, молиявий фаолият бўйича даромадлар ва харажатларни акс этилишида ҳисобварақлар нотўғри корреспондентланиши ҳолатлари;

- фойдадан қонунчиликда кўзда тутилмаган мақсадлар учун фойдаланиш ҳолатлари.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Қонунлари. Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари ва қарорлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг асарлари

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.-Т.: Ўзбекистон, 2010 й.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Қонуни - Тошкент 1996 й. 30 август.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги Қонуни (янги таҳрири) 2000 й. 26 май. (Мазкур Қонунга қуйидагиларга мувофиқ ўзгартиришлар киритилган: ЎзР. 13.12.2002 й. 447-II-сон Қонуни, ЎзР. 04.04.2006 й. ЎРҚ-28-сон Қонуни, ЎзР 10.10.2006й. ЎРҚ-59-сон Қонуни, ЎзР. 17.09.2007й. ЎРҚ-110-сон Қонуни, ЎзР. 09.09.2009й. ЎРҚ-216-сон Қонуни асосида)
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 4 апрелдаги ПҚ-615-сон Қарори - «Аудиторлик ташкилотлари фаолиятини янада такомиллаштириш ҳамда улар кўрсатаётган хизматлар сифати учун жавобгарликни ошириш тўғрисида».
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 4 апрелдаги ПҚ-615-сон Қарорига илова «Аудиторлик ташкилотлари тўғрисида» Низом.
6. Каримов И. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир. Т.: “Ўзбекистон”, 2010 йил.
7. Каримов И.А. Барча режа ва дастурларимиз ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади. -Т.: «Ўзбекистон», 2011 йил.
8. Каримов И. “2012-йил Ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади. Т.: “Ўзбекистон”, 19 январь 2012 йил.
9. Каримов И. Бош мақсадимиз – кенг кўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш. Т.: “Ўзбекистон”, 2013 йил, 64 б.

10. Каримов И. «2014 йил юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, ўзини оқлаган ислохотлар стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади». Т.: “Ўзбекистон”, 2014, 56.

II. Асосий ва қўшимча адабиётлар.

11. Аудит, Дарслик. 2-жилд. М.М.Тўлаходжаева, Ш.И.Илхомов, К.Б.Ахмаджонов ва бошқалар. Ўз.Р. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Тошкент давлат иқтисодий университет. - Т.: NORMA/ 2008/-320 б.

12. Аудит. Дарслик. – Т.: NORMA. 2008. – 320 б.

13. Аудиторлик фаолияти бўйича услубий кулланмалар тупалами. Х.Косимов, Л.Югай, А.Хошимова, Б.Пардаев, Б.Абдуназаров. - Т.: 2010, 320-б.

14. Аренс А., Лоббек Д.Ж. Аудит. Пер. с англ. под. ред. проф. Я.В. Соколова, - М.: Финансы и статистика, 1995.

15. Архарова З. П. Международные Стандарты Аудита (Мса): Учебно-методический комплекс. – М.: Изд. центр ЕАОИ, 2008. – 104 с.

16. Жўраев Н. Молиявий ҳисобот. Ўқув қўлланма. ТДИУ. Т.: 2007.

17. Каримов А., Исломов Ф., Авлоқулов А. Бухгалтерия ҳисоби. Дарслик. Т.: «Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти, 2004.

18. Каримов А. ва бошқ. Аудит. Ўқув-услубий қўлланма. – Т.: Iqtisod-moliya. 2008. – 180 б.

19. Маматов З.Т., Норбеков Д.Э., Шакаров К.А. Аудит. – Т.: Тошкент Ислон университети нашриёти. 2002. – 280 б.

20. Международные стандарты аудита. Проект по развитию предпринимательства. – Т.: USAID. 2004. – 192 с.

21. Очилов И., Курбонбоев Ж, Молиявий ҳисоб. Ўқув қўлланма, Т.: Iqtisod-moliya, 2006.

22. Пардаев А. Х., Пардаев Б. Х. Бошқарув ҳисоби, Т.: «Ф. Ғулом номидаги матбаа ижодий уйи», 2008

23. Подольский В. Аудит. Учебник. – М.: Изд. Юрайт, 2010 г. – 605 стр.

24. Р.Д. Дўстмуратов Аудит асослари. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”. 2003. – 612 б.
25. Р.Д. Дўстмуратов, Ш. Файзиев. Аудит. Ўқув қўлланма. (I қисм). - Т.: "IQTISOD-MOLIYA", 2008. - 178 б.
26. Р.Д. Дўстмуратов, Ш. Файзиев. Аудит. Ўқув қўлланма. (II қисм). - Т.: "IQTISOD-MOLIYA", 2008. - 256 б.
27. Сахобов У., Давранова Ш. Планирование аудита. Монография. – Т.: BIOEKOSAN. 2008. – 158 с.
28. Ҳамдамов Б. Аудит иқтисоди. – Т.: ТМИ. 2005. – 251 б.
29. William C. Thomas. Auditing: theory and practice. Kent publishing company. 2001 250 p.

III. Даврий нашрлар, статистик тўпламлар ва ҳисоботлар.

30. “Аудитор” журнали – М.: 2013 йиллар.
31. “Бухгалтерский учет” илмий журнали. - М.: 2013 йиллар.
32. “Бизнес: аудит, баҳо, мулк” илмий амалий журнали. – Т.: 2013 йиллар
33. «Молия» илмий журнали – Т.: Тошкент молия институти. 2013 йиллар.
34. Солиқ ва божхона хабарлари газетаси. – Т.: 2013 йиллар.

IV. Интернет сайтлари:

<http://mf.uz>

<http://www.soliq.uz>

www.ziyonet.uz

www.tfi.uz

www.lex.uz

www.gaap.ru

www.accountingreforms.ru

www.alleng.ru